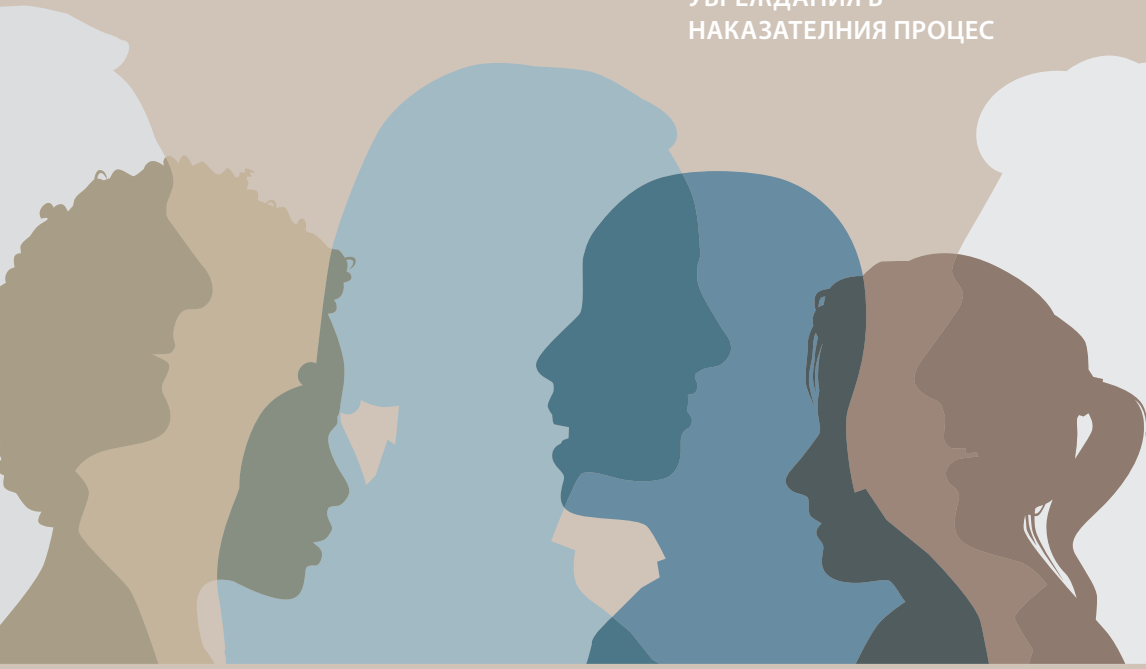

Ludwig Boltzmann Institute
Human Rights

Достойни в процеса

НАРЪЧНИК ЗА УКРЕПВАНЕ
НА ПРОЦЕСУАЛНИТЕ
ПРАВА НА ЛИЦАТА С
ИНТЕЛЕКТУАЛНИ
И/ИЛИ ПСИХОСОЦИАЛНИ
УВРЕЖДАНИЯ В
НАКАЗАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС

Настоящият документ беше изготвен с финансовата подкрепа на Европейския съюз. Институтът за правата на човека „Лудвиг Болцман“ носи пълната отговорност за съдържанието на документа и същият не следва по никакъв начин да се приема като отражение на възгледите на Европейската комисия.

Достойни в процеса **НАРЪЧНИК ЗА УКРЕПВАНЕ НА** **ПРОЦЕСУАЛНИТЕ ПРАВА НА ЛИЦАТА С** **ИНТЕЛЕКТУАЛНИ И/ИЛИ ПСИХОСОЦИАЛНИ** **УВРЕЖДЕНИЯ В НАКАЗАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС**

Координатор:

Институт за правата на човека „Лудвиг Болцман“ - Виена, Австрия

Барбара Линдер, Нора Катона, Джулия Колда

Подкрепен от:

Белла Гелер, Никол Мец, Тобиас Шлайхер

Партньори:

Български хелзински комитет (БХК):

Славка КУКОВА

Лига за правата на човека (ЧЛПЧ) – Чешка Република:

Зузана ДУРАЖОВА, Матей ЩТРИЕЦКИ, Нела ФАЛТУСОВА

„Перспективи за психично здраве“ – Литва:

Егле СУМСКИЕНЕ, Довиле ЮДКАИТЕ

Институт за мира – Словения:

Катарина ВУЧКО

Оформление

Студио Gilani

Превод на български: Милена Милева-Фено

БЛАГОДАРНОСТИ

Екипът на проекта поднася сърдечни благодарности на всички членове на националните Консултативни групи, които, въпреки многобройните си ангажименти, неуморно подкрепяха проекта. Безкрайно сме задължени на всички интервюирани, които споделиха личния си опит и експертиза, с което допринесоха значително за този Наръчник. Накрая бихме искали да благодарим на нашата колежка Клаудия Шел за подкрепата ѝ за проекта.

Година: 2018

СЪДЪРЖАНИЕ

РЕЧНИК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ ТЕРМИНИ.....	9
ВЪВЕДЕНИЕ.....	13
ПРЕДСТАВЯНЕ НА ОБСТОЯТЕЛСТВА.....	22
ЧАСТ ПЪРВА: СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ.....	27
1. РЕЗЮМЕ НА ОСНОВНИТЕ КОНСТАТАЦИИ.....	28
2. ОБЕЩАВАЩИ ПРАКТИКИ.....	35
ЧАСТ ВТОРА: КРИТЕРИИ ЗА ДОБРИ ПРАКТИКИ.....	41
1. ДОБРИ И ОБЕЩАВАЩИ ПРАКТИКИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ПРОЦЕСУАЛНИТЕ ПРАВА НА ЗАПОДОЗРЕНИ С ИНТЕЛЕКТУАЛНИ И/ИЛИ ПСИХОСОЦИАЛНИ УВРЕЖДАНЯ.....	42
2. РЪКОВОДНИ ПРИНЦИПИ.....	42
3. КРИТЕРИИ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ДОБРИ И ОБЕЩАВАЩИ ПРАКТИКИ.....	44
3.1 Правна рамка.....	44
3.2 Полицейски производства и съдебни заседания в досъдебно производство.....	45
3.3 Съдебна фаза.....	49
3.4 Обучение и повишаване на разбирането на професионалистите....	50

ЧАСТ ТРЕТА: ПРЕПОРЪКИ 51

1.	ПРЕПОРЪКИ ЗА ПРОФЕСИОНАЛИСТИ.....	52
1.1	ДОСЪДЕБНА ФАЗА.....	52
1.1.1	Полицейско производство.....	52
1.1.1.1	Първоначална оценка на уязвимостта.....	52
1.1.1.2	Право на информация.....	52
1.1.1.3	Право на медицинска помощ.....	53
1.1.1.4	Лишаване от свобода.....	54
1.1.1.5	Право на адвокат/право на подкрепа от доверено лице/законен представител.....	55
1.1.1.6	Записване на разпити.....	56
1.1.2	Процесуални действия на органите на досъдебното производство.....	56
1.1.2.1	Оценка на уязвимостта.....	56
1.1.2.2	Право на информация.....	57
1.1.2.3	Лишаване от свобода.....	57
1.1.2.4	Право на медицинска помощ.....	58
1.1.2.5	Право на адвокат/право на подкрепа от доверено лице/законен представител.....	60
1.1.3	Прокуратура.....	61
1.2	СЪДЕБНА ФАЗА.....	61
1.2.1	Оценка на уязвимостта.....	61
1.2.2	Право на информация.....	62
1.2.3	Право на достъп до адвокат/подкрепа от доверено лице.....	62
1.2.4	Поверителност.....	63
1.2.5	Аудио-визуални записи.....	63
1.2.6	Присъда.....	63
1.3	СРЕДСТВА ЗА ЗАЩИТА.....	63
2.	ПРЕПОРЪКИ ОТ ЗАСЕГНАТИ ЛИЦА.....	64

3.	ЗАКОНОДАТЕЛНИ ПРЕПОРЪКИ КЪМ СТРАНИТЕ ЧЛЕНКИ.....	66
3.1	Общи препоръки.....	66
3.2	Оценка на уязвимостта	67
3.3	Право на информация	69
3.4	Аудио-визуални записи.....	69
3.5	Право на достъп до адвокат	70
3.6	Право на медицинска помощ.....	71
3.7	Лишаване от свобода	71
3.8	Съобщаване на присъдата по достъпен начин	72
3.9	Наблюдение и проверка.....	72
4.	ПРЕПОРЪКИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ПОЛИТИКИТЕ В СТРАНИТЕ ЧЛЕНКИ	73
5.	ПРЕПОРЪКИ ЗА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ	76
	ПРИЛОЖЕНИЕ I: КОНТРОЛЕН СПИСЪК – Първи признаци, че дадено лице би могло да има интелектуални и/или психосоциални увреждания	78
	ПРИЛОЖЕНИЕ II: ЗА ПОЛИЦЕЙСКИ СЛУЖИТЕЛИ: Декларация за информиране на заподозрените относно техните права и задължения по време на наказателното производство.....	79
	ПРИЛОЖЕНИЕ III: ЗА СЪДИИ: Декларация за информиране на обвиняеми относно техните права и задължения по време на наказателното производство.....	82
	ПРИЛОЖЕНИЕ IV: Препоръка на Европейската комисия	84
	ПРИЛОЖЕНИЕ V: Преглед на данните от теренните изследвания	91

РЕЧНИК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ ТЕРМИНИ

Арестуване/Задържане под стража

Действие по принудително задържане на лице, прилагано от съответните органи, когато е налице обосновано предположение за извършено престъпно деяние от лицето

Годност за участие в производството

Засегнатото лице трябва да е способно да следи наказателното производство; това не е възможно в онези случаи, когато лицето е засегнато от тежка болест или има умствено увреждане, което възпрепятства участието му в производството

Досъдебна фаза

Фазата от момента, в който дадено лице е уведомено за това, че е заподозряно в извършването на престъпление или противозаконно деяние, до момента на внасяне на официалното обвинение от съответните органи в съда; тази фаза включва производствата пред полицията, прокурора и/или други органи на досъдебното производство

Ефективно участие

Активно и информирано участие в производството; това понятие включва не само правото на лицето да присъства, но и да изслушва и да следи хода на производството

Задължително лечение

Форма на лишаване от свобода, основаваща се на потенциална заплаха от страна на лице с увреждания към самия него или околните, която се налага по гражданскоправен път

Задържане за извършване на съдебномедицинска експертиза

Предварително лишаване от свобода по силата на наказателния закон, което не се основава на окончателна съдебна присъда, а е мотивирано от потенциална заплаха от страна на лице с увреждания и е с цел извършване на медицински преглед или лечение

Законен представител

Лице, което представлява интересите и управлява правните дела на уязвимо лице (например съдебно назначен настойник)

Заподозрян

Лице, заподозряно в извършване на престъпление

Засегнато лице

За целите на този проект: лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания, които са заподозрени или обвиняеми в наказателен процес; това са лицата, които ще се ползват от резултатите на настоящия проект, чиято цел е укрепване на процесуалните им права.

Лишаване от свобода

Всяка форма на задържане в арест, затвор или настаняване в публично или частно заведение за задържане по заповед/решение на съдебен, административен или друг орган; на лицето, лишено от свобода, не се разрешава да напуска по своя воля

Медицинска експертиза

Мнението на медицински специалист относно здравословното състояние на дадено лице (например по време на извършване на деянието), поискано от полицията или съдебните органи по време на наказателно производство

Наказателно производство

Процедура, при която се прилага материалното наказателноправно законодателство и в резултат на която се издава присъда за извършено престъпно деяние

Обвиняем

Лице, срещу което е повдигнато официално обвинение от компетентните власти за извършване на престъпление

Подходящо пълнолетно лице

Роднина или лице, което има социални взаимоотношения с уязвимото лице и което има вероятност да контактува с властите и да даде възможност на уязвимото лице да упражни своите процесуални права

Полицейско задържане

Фазата от момента на арестуването на дадено лице от полицията до освобождаването му или предаването му за задържане от съдебните органи

Попечителство/настойничество

Установена по административен или гражданскопроцесуален път законна форма на взаимоотношения между лице, за което се счита, че не притежава необходимата дееспособност (частично или напълно) да взема лични решения, и друго лице, което е назначено да взема решения от името на или заедно с първото

Предварително задържане

Всяка форма на задържане от органите на реда, считано от момента на арестуване и задържане под стража (включително и преместванията от едно място на друго), преди и след съдебното разглеждане на мярката за неотклонение до момента, в който лицето се изправя пред съда и бива осъдено или оправдано и освободено; в Наръчника този термин се използва за задържане по решение на съдебните органи

Принудително медицинско лечение

Форма на лишаване от свобода, която включва принудително лечение като окончателна присъда в резултат от наказателно производство, когато се счита, че лицето с увреждания представлява опасност за себе си и/или околните

Разпит

Понятието разпит се използва за всяка форма на искане на информация относно дадено деяние от полиция, прокурор и/или други органи на досъдебното производство

Съдебна фаза

Фазата от момента на внасяне на обвинителен акт в съда срещу дадено лице до момента на издаване на присъда, включително и крайното решение по обжалване

Увреждане

Социалният ефект от взаимодействието между увреждането на даден индивид и социалната или материалната среда, в която той се намира; според чл. 1 на Конвенцията за правата на хората с увреждания (КПХУ) „хората с увреждания включват лица с трайна физическа, психическа, интелектуална и сетивна недостатъчност, която при взаимодействие с различни пречки в обкръжаващата ги среда би могла да възпрепятства тяхното пълноценно и ефективно участие в обществото равноправно с останалите“;¹⁰ за интелектуални и психосоциални увреждания виж частта относно Методология в раздел „Въведение“

Уязвимо лице

В рамките на този Наръчник заподозряно лице се счита за уязвимо лице, ако са налице две условия:

- лицето има интелектуално/психосоциално увреждане и
- в резултат на увреждането лицето не е способно да участва ефективно в наказателното производство.

Сама по себе си диагноза за психично разстройство или увреждане не означава автоматично, че даденото лице не може да участва ефективно в производството

ВЪВЕДЕНИЕ

Хората с интелектуални и/или психосоциални увреждания са сред най-уязвимите групи заподозрени в наказателните производства.

“Характерното за хората, страдащи от психични разстройства или увреждания, е, че те може да страдат от продължително или краткотрайно разстройство на съзнанието. В резултат на това те по-лесно се разстройват и объркват, особено при наличието на допълнителни стресиращи фактори, каквито са разпитът в полицията, арестуването, съдебният процес и лишаването от свобода. При хора, които страдат от емоционални проблеми (като депресия, психоза или посттравматичен стрес) и/или поведенчески проблеми (като аутизъм, хиперкинетично разстройство с нарушение на вниманието, както и хора в състояние на наркотична или алкохолна абстиненция), съществува риск да не са в състояние да осъзнават ясно и напълно тежестта и последствията на наказателното производство. Възможно е някои от тези лица да срещат затруднения при разбирането на въпросите и даването на достоверни отговори, тъй като може да срещат проблем с възпроизвеждането и осмислянето на информация. За тях съществува и по-голям риск да правят изказвания, които са в техен ущърб (включително и неверни самопризнания), тъй като те са отстъпчиви и податливи на внушения и може, когато са подложени на натиск, да се опитат да угодят на човека отсреща или да се самоуличат.“¹

Тъй като съществуват различни форми и проявления на увреждания, идентифицирането на човек с увреждания често представлява трудност, което прави тези хора потенциално уязвими заподозрени. Вследствие на това те са в несъразмерно по-голям риск да не получат съответните процесуални гаранции, които да им осигурят правото на справедлив процес. В хода на наказателното производство съществуват редица капани, които най-общо се свеждат до това, че липсва разбиране и от двете страни – както от страна на заподозрения, така и от страна на органите, които участват в тези производства. Липсата на разбиране може да е съчетана и с липса на професионално старание, а също и с липса на добра воля. Един от най-срещаните капани е неразпознаването на увреждането от страна на полицейските служители, на лекаря, който прави първоначалната оценка, на лекаря в затвора, на служите-

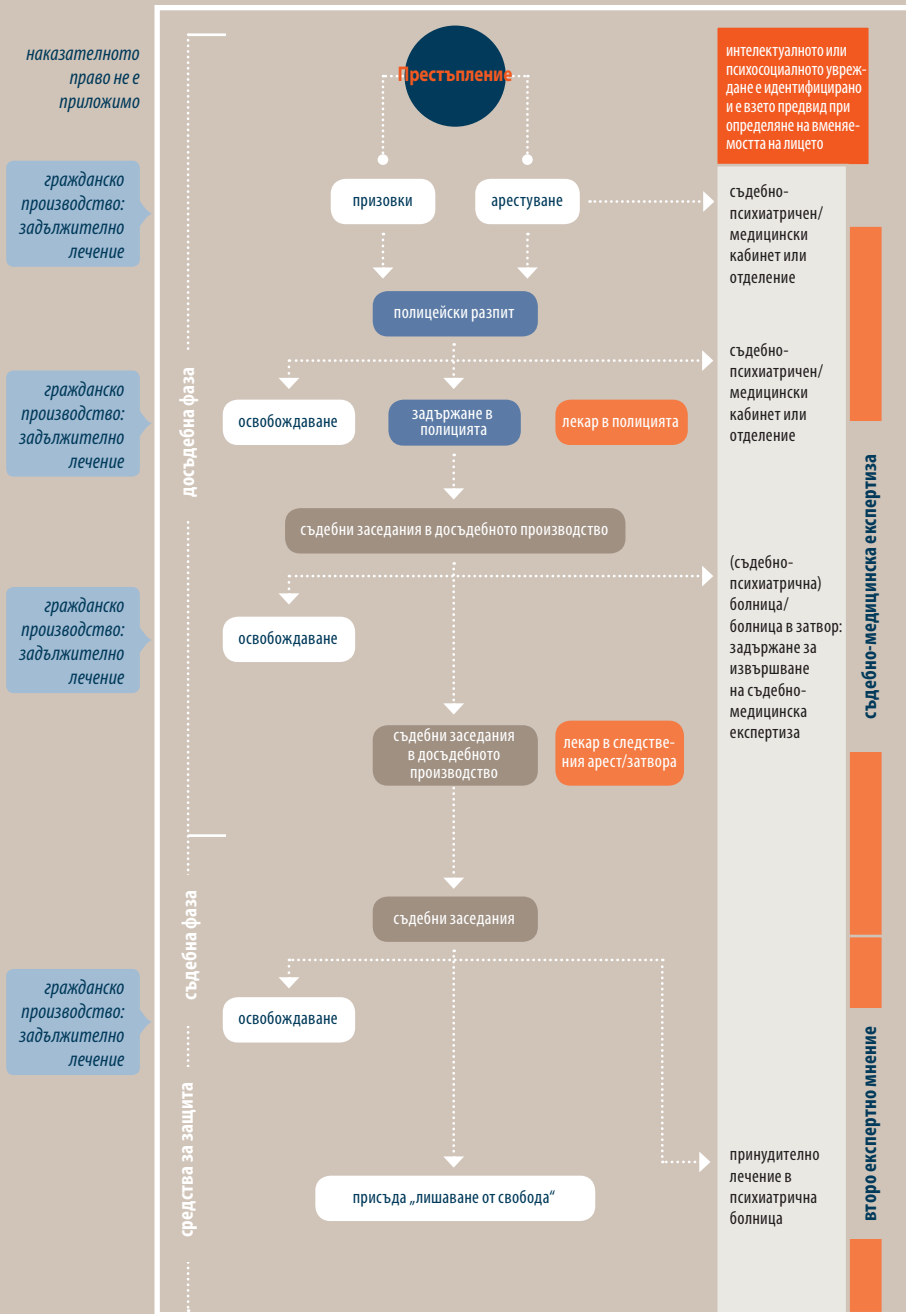
лите в местата за задържане/лишаване от свобода или на съдията. Друг често срещан капан е неспособността на заподозрения да комуникира с властите и медицинските специалисти по такъв начин, че да успее да бъде изслушан и разбран. В най-лошия случай в резултат на такива процесуални капани и отклонения лица, които се нуждаят от психиатрична подкрепа и лечение, може да се озоват в обикновени затвори без адекватна медицинска грижа, а хора с интелектуални увреждания може да бъдат подложени на доживотно принудително лечение. Прилагането на неадекватно лечение може да се окаже особено пагубно за психологическото благосъстояние на хора с интелектуални и/или психосоциални увреждания и може да доведе не само до крайно влошаване на психичното им здраве, но също и до самонаранявания, а в най-лошите случаи – до смърт.

Добре документирано е, че лицата с увреждания са в по-висок риск да станат жертва на унизително отношение и малтретиране в местата за лишаване от свобода. Бившият специален докладчик на ООН за изтезанията и друго жестоко, нечовешко и унизително отнасяне или наказание изрично подчертава особената уязвимост на лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания, като отбелязва следното:

“[Те] често биват изолирани от обществото, като са настанявани в институции, което включва затвори, центрове за социална грижа, сиропиталища и психиатрични заведения. Те биват лишавани от свобода за дълги периоди от време, а понякога и доживотно, и това се случва или против волята им, или без свободното им информирано съгласие. Веднъж попаднали в тези институции, лицата с увреждания често биват подлагани на неопишуеми унижения, negliжиране, крайни форми на ограничения и изолация, а също и на физическо, психическо и сексуално насилие. Липсата на разумни улеснения в местата за лишаване от свобода би могла да доведе до повишен риск от negliжиране, насилие, издевателства, изтезания или малтретиране.“²

Първото и най-важно звено в усилията да се предотврати подобна ситуация е достъпът до справедливо наказателно производство за лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания, както и предоставянето на алтернативни на задържането мерки. За да е справедлив един процес, той трябва да включва адекватна идентификация на уязвимостта на заподозрения, произтичаща от интелектуалните му и/или психосоциалните му увреждания, а също така трябва

ЛИЦА С ИНТЕЛЕКТУАЛНИ ЗАТРУДНЕНИЯ И ПСИХОСОЦИАЛНИ УВРЕЖДАНИЯ В НАКАЗАТЕЛНОТО ПРОИЗВОДСТВО

ва да включва и процесуални гаранции, които да отговарят на специфичните нужди, които има такъв заподозрян, за да може да разбира и ефективно да участва в процеса. Графиката по-долу показва етапите в производството, през които минава един заподозрян с интелектуални и/или психосоциални увреждания. Именно затова е особено решаващо дали уязвимостта на даден заподозрян, която е резултат от негово увреждане, ще бъде правилно идентифицирана в хода на производството или не. Ако това не се случи, той ще премине през стандартното наказателно производство, което би му отнело възможността да се ползва от предвидените за нуждите му гаранции или подкрепа.

Дори и след прекратяване на наказателното производство има вероятност лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания да бъдат подложени на задължително лечение по гражданскоправен път – ситуация, която няма да разглеждаме в рамките на този документ, тъй като акцентът на настоящия Наръчник е наказателното производство. Въпреки това е добре да се спомене, че прибягването към такъв вариант като евентуален процесуален подход извън наказателноправната система също би могло да доведе до доживотна изолация и институционализация.

Цели на този Наръчник и на залегалото в основата му изследване

Европейският съюз разглежда положението на заподозрени с интелектуални и/или психосоциални увреждания в конкретна **Препоръка относно процесуалните гаранции за уязвими лица, които са заподозрени или обвиняеми в наказателно производство (С(2013) 8178/2)** (Препоръката)³. Главната цел на Препоръката е „да укрепи процесуалните права на всички заподозрени или обвиняеми, които **не са способни да разбират и ефективно да участват** в наказателно производство поради тяхната възраст, психично или физическо състояние или увреждания („уязвими лица“)“. Тя важи от момента, в който дадено лице е заподозряно в извършването на престъпление, до момента на приключване на производството и включва насоки относно идентифицирането на уязвимостта на заподозрения, както и препоръки относно процесуалните му права и в частност правото му на информация, на адвокат, на медицинска помощ, на записване на разпитите и правото на поверителност, както и препоръки относно лишаването от свобода (вж. Приложение IV). Основната цел на Препоръката е да се гарантират процесуалните права на уязвимите лица като предпоставка за ефективното им участие в производството. Тази гаранция цели да защити техните основни права и да предотврати малтретирането и дискриминацията им заради техните увреждания.

Настоящият **Наръчник** е резултат от двугодишен междудисциплинарен изследователски проект, който бе проведен от Института за човешки права „Лудвиг Болцман“ – Австрия, Български хелзинкски комитет (БХК) – България, Лига за правата на човека (ЧЛПЧ) – Чешка република, организация „Перспективи за психично здраве“ – Литва, и Институт за мира – Словения. Проектът имаше две основни цели:

1. Да оцени прилагането на Препоръката на Европейската комисия в петте държави – участнички в проекта, да идентифицира добри практики, пропуски и недостатъци в наказателноправната система на всяка от страните и да разработи препоръки.
2. Да укрепи процесуалните права на уязвимите заподозрени чрез изграждане на съответните умения у професионалистите, участващи в наказателното производство – полицейски служители, съдии, прокурори, адвокати, служители в местата за лишаване от свобода и медицинските специалисти.

Обект на изследването бяха **уязвими пълнолетни лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания**, които **не са способни напълно да разбират и ефективно да участват в наказателни производства** поради тяхното увреждане.⁵ Важно е да се отбележи, че за целите на този проект се изискваше изследваните лица да отговорят и на двата аспекта, за да могат да бъдат обект на изследването; наличието единствено на интелектуално и/или психосоциално увреждане само по себе си не е достатъчен критерий, за да се счита дадено лице за уязвим заподозрян.

Принципът за ефективно участие е твърдо установен от Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ).⁶ Той включва не само правото на дадено лице да присъства на своето производство, но и да го изслушва и да следи хода му. Представянето на заподозрения от друго лице не покрива условието за ефективно участие, което трябва да се разбира в смисъл на активно участие.⁷ Въпреки че обвиняемият трябва да разбира доста от производството и възможните му последствия (в т.ч. и наказание), това не означава, че той трябва да е наясно с всички подробности относно правните аспекти или доказателствата. Той обаче трябва да може с помощта на адвокат, социални работници, роднини и пр. да следи какво се казва, да може да представя своята версия на събитията и да предприема ефективни мерки в своя защита (например да изисква допълнителни свидетели, да изтъква относими факти и пр.).⁸ Осигуряването на ефективно участие на лица с интелектуални и/или психосоциал-

ни увреждания е от решаващо значение. Поради неспособността им напълно да разбират и участват за тези лица съществува по-висок риск да не получат нужните гаранции, да бъдат лишени от основните си права и да бъдат подложени на дискриминация и малтретиране.⁹

Понятието за **увреждане** се разглежда от перспективата на човешките права. Съответно лица с увреждания са лица с „трайна физическа, психическа, интелектуална и сетивна недостатъчност, която при взаимодействие с различни пречки в обкръжаващата ги среда би могла да възпрепятства тяхното пълноценно и ефективно участие в обществото равноправно с останалите“.

Терминологията за лицата с **интелектуални увреждания** е претърпяла промени с времето и е различна в отделните държави. Трябва да се подчертае, че самото наличие на интелектуално увреждане не води до пълна липса на функционалност. Например организацията **People First** предпочита да използва термина „лица със специални образователни потребности“, тъй като този термин показва, че това са лица, които имат нужда от повече време за извършване на когнитивни дейности, които учат по различен начин и които се нуждаят от различни форми на индивидуална подкрепа.¹¹

Класификацията на психичните разстройства и увреждания също дълго време беше различна в отделните държави в зависимост от различните медицински и психологични школи и отчасти поради възгледите в дадено общество за това какво се счита за „нормално“ и какво – за „увредено“. Не съществува проста и универсална дефиниция на психичните заболявания и увреждания. До ден днешен някои аспекти на класификациите, които са били предложени с цел да се въведе ред в огромното многообразие от психични симптоми, синдроми и заболявания, продължават да бъдат обект на оспорвани дискусии. В съответствие със социалния модел на увреждания, който е заложен в КПХУ, настоящият Наръчник използва термина „психосоциални увреждания“. Този термин отчита факта, че увреждането е „развиващо се понятие и че то се явява резултат от взаимодействието между лицата с увреждания и различните пречки в заобикалящата ги среда и пречките, произтичащи от отношението на околните към тях, които затрудняват тяхното пълноценно и ефективно участие в обществото равноправно с останалите“.¹² Според **Световната мрежа на потребителите на психиатрични услуги и на преминалите психиатрично лечение** лицата с **психосоциални увреждания** включват „потребители на услуги, свързани с психичното здраве; лица, преминали психиатрично лечение; лица, които страдат от промени в настроението, изпитват страхове, чуват гласове или имат видения; лица в състояние

на лудост; лица, които страдат от психични проблеми и изпадат в кризи”.¹³ В по-общ смисъл терминът „психосоциално увреждане“ е формулиран с оглед на следните съображения:

- не толкова медицински, колкото социален модел на състояния и преживявания, които се класифицират като психична болест
- отчитане на факта, че съществуват такива вътрешни и външни фактори в житейската ситуация на даден човек, под чието влияние той може да изпита нужда от подкрепа и улеснения, различни от обичайните
- отчитане на факта, че именно наказателните, патологизиращи и покровителствени реакции на околните към широк спектър от социални, емоционални, психични и душевни състояния и преживявания на дадено лице, които не се изживяват от него непременно като увреждания, всъщност могат да се окажат увреждащи за лицето
- отчитане на факта, че принудителното настаняване в лечебно заведение или друга институция, насилственото прилагане на медикаментозно лечение, електрошок и психохирургия, на усмирителни ризи и други усмирителни средства, заключването в изолатор и унизителните практики като насилственото разголване или носене на униформи (например затворническа или психиатрична) са форми на насилие и дискриминация, основана на увреждане, които също от своя страна водят до физическа и психическа увреда, която се превръща във второично увреждане
- приобщаване на лица, които не се идентифицират като лица с увреждания, но са били третирани като такива (например чрез класифицирането им като психично болни или като им е била поставена конкретна психиатрична диагноза).¹⁴

За целите на настоящия проект лицата с интелектуални увреждания се разглеждат в обща група заедно с лицата с психосоциални увреждания въз основа на потенциалната им уязвимост в контекста на наказателното производство. Предвидено е тези лица да са крайните бенефициенти на проекта, които да изпитат положителния ефект на повишеното разбиране и умения на професионалистите в сферата относно тяхното положение и често сложния характер на пречките, пред които са изправени. Изследователите, включени в проекта, обаче напълно осъзнават факта, че е невъзможно да се приложи универсален подход и че уязвимите заподозрени в тази хетерогенна група се нуждаят от индивидуална подкрепа според спецификата на конкретния случай.

Настоящият наръчник е главният продукт от провеждането на проекта; тук е събран не само експертният опит на изследователите, но и най-вече на членовете на националните консултативни групи, на лицата с увреждания, които са участвали в наказателни производства, както и на професионалистите, участвали в националните кръгли маси и в работната среща на европейските експерти (вж. частта „Методология“ по-долу). Този проект е пилотен от гледна точка на това, че е първият проект за оценка на практическото приложение на Препоръката. **Най-значимата стойност** на настоящия Наръчник е в това, че той обобщава опита на широк кръг от заинтересовани лица от петте държави – участнички в проекта, което позволи на изследователите да включат различни гледни точки, да установят кои са систематичните проблеми и да отразят личния опит и препоръки на лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания. Ние, изследователите от екипа по този проект, се надяваме, че Наръчникът ще е добра отправна точка с практическо значение и че ще спомогне да се подобри разбирането относно проблемите, пред които са изправени лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания, които участват в наказателно производство, и че Наръчникът ще е източник на полезни препоръки и похвати. Все пак трябва да се отбележи, че за намирането на всеобхватно решение на сложната тема за заподозрените и обвиняемите лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания ще са нужни постоянни усилия, особено в посока организиране на редовни обучения и вземане на мерки за изграждане на умения у всички професионалисти. Ще са нужни също и инициативи за подобряване на междуинституционалното сътрудничество и на обмена между заинтересованите страни; ще е необходимо да се отделят повече финансови и човешки ресурси на медицинските експертизи, психиатричните болници и отделенията в затворите; ще трябва да има и сериозна политическа ангажираност, която да гарантира предприемането на съответните законодателни и политически мерки.

Наръчникът се състои от три части. В **Част Първа** са представени основните находки и обещаващи практики от извършения сравнителен анализ. В **Част Втора** са изложени критериите за идентифициране на добрите практики в страните – участнички в проекта: Австрия, България, Чешка република, Литва и Словения. **Част Трета** представя практически препоръки за полицейски служители, съдии, прокурори, адвокати, служители в местата за лишаване от свобода и медицинските специалисти. Препоръките са формуирани така, че да следват различните фази на наказателното производство. В допълнение – Наръчникът съдържа и законодателни и политически препоръки към държавите членки, както и към Европейския съюз. **Приложенията** включват

практични инструменти, които да улеснят първоначалната идентификация на уязвимостта на заподозрените (Приложение I) и предоставят информация относно процесуалните права на тези лица по време на полицейското и съдебното производство (Приложение II и Приложение III).

Методология:

Подходът към настоящата тема е от гледна точка на правата на човека и интердисциплинарния метод на действие и поставя силен акцент върху участието на всички заинтересовани лица.

Като за начало всеки от петте партньори по проекта състави Национално базово изследване, с което направи оценка на изпълнението на Препоръката на Комисията и идентифицира основните проблеми в националния контекст. Петте изследвания се базират на настолно изследване на нормативните източници, съдебната практика, документация и доклади, както и на емпирични данни. За тази цел изследователите проведоха пет полуструктурирани експертни интервюта с различни професионалисти, които участват в наказателното производство. Също така, доколкото това бе възможно, те проведоха и до 15 полуструктурирани интервюта с лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания, които са участвали в наказателни производства и се съгласиха да споделят техния опит (Приложение V). Тези данни бяха дообогатени с извлечените изводи и препоръки в резултат на проведените национални кръгли маси, на всяка от които се събраха до 20 ключови представители от професионалните среди, както и лица с увреждания. Освен това всички партньори по проекта учредиха национални консултативни групи, съставени от максимум шест представители на съответните заинтересовани лица, в т.ч. съдии, адвокати, полицейски служители, медицински специалисти и лица с увреждания. Консултативните групи съдействаха на изследователите и ги подкрепяха в хода на целия проект, като им даваха обратна връзка, важни напътствия и препоръки.

Настоящият **Наръчник** бе съставен на базата на констатациите, получени от петте държави – участнички в проекта, както и въз основа на резултатите от работната среща на европейските експерти, която се проведе през месец май 2017 г. в град Вилнюс. Тази среща събра изследователите и членовете на консултативните групи от петте страни, които обсъдиха констатациите, получени от националните изследвания, изготвиха съвместно ключовите препоръки и идентифицираха критериите за добри практики.

ПРЕДСТАВЯНЕ НА ОБСТОЯТЕЛСТВАТА

В тази част от Наръчника се дава думата на лица, които са участвали в наказателни производства и които се съгласиха да споделят опита си за целите на това изследване. Интервюираните в рамките на това изследване лица говорят от името на огромен брой хора с интелектуални и/или психосоциални увреждания, които участват в наказателни производства в много страни по света. Екипът изследователи изказва дълбока благодарност и признателност към хората с увреждания, които дадоха интервюта по този проект и ни помогнаха да придобием по-точен поглед върху тяхната ситуация, като споделиха личните си истории и опит и дадоха своите препоръки за подобрения.

Как се чувствахте, докато Ви разпитваха в полицията?

- „Не разбирах..... питаха ме.... даже ме плашеха. Викаха: „Казвай, казвай.“ Викам „какво да казвам, като не съм извършител на тия кражби“. Ей такива работи.“ (България, интервю със засегнато лице № 6)
- „Пренебрегнат се чувствам... че не ми се спазват правата. Само дето ме плашеха, че ако не си призная, ще ме бият... Такива работи... полицаите, дето ме разпитваха.“ (България, интервю със засегнато лице № 7)
- „Всичко стана много бързо. В полицията ме биха... не много лошо. Биха ме с всичка сила, но внимаваха. [...] Те знаят как да го правят [...] Те са хитри (не оставят синини).“ (Словения, интервю със засегнато лице № 11)
- „Да [накрая] им казах, каквото искаха да чуят.“ (Австрия, интервю със засегнато лице № 6)

Възползвахте ли се от правото си на адвокат?

- „Сигурен съм, че са ми казали, че мога да поискам адвокат, но при онова положение не бях в състояние да кажа нещо такова. Бях зле психически.“ (Австрия, интервю със засегнато лице № 7)
- „Да, информираха ме, но не ми дадоха възможност сам да си намеря адвокат да ме представлява.“ (Литва, интервю със засегнато лице № 11)

- „Да, информираха ме за правото ми да се свържа с адвокат. Това ми го казаха в полицията. Но тогава не можах да си ползвам това право, защото всичко стана в 11 часа вечерта и полицаите ми казаха, че по това време нямало адвокат на разположение.“ (Австрия, интервю със засегнато лице № 8)
- „Не, просто не съм искал адвокат. Те ми го назначиха, но адвокатът бе от тяхна страна, разбираш ли? Нали ти казах преди малко? Той напада мене. Аз направо не ми се вярва това нещо.“ (България, интервю със засегнато лице № 5)

Полицайте обясниха ли Ви правата Ви и Вие разбрахте ли тази информация?

- „Те само обявиха членовете от Кодекса, но не ги разясниха.“ (Литва, интервю със засегнато лице № 2)
- Следната информация бе предоставена от доверено лице в отговор на запитване да опише преживяното от заподозрения: „Той се почувства погрешно обвинен, измамен. Без да знае какво го чака в бъдеще и какво ще се случи. Безсилие, защото нито майката, нито той разполагаха с цялата информация и не знаеха как да се държат.“ (Литва, интервю със засегнато лице № 8)
- „Нищо не ми казаха. Знаеш, не знаеш правата и карат си, как си искат те, как преценят те.“ (България, интервю със засегнато лице № 7)

Получихте ли медицинска помощ, докато бяхте задържан?

- „Там се почувствах много зле; получих паническа атака, целият треперех, а те ми взеха всичките лекарства.“ (Литва, интервю със засегнато лице № 4)
- „Никой не ме попита дали се нуждая от нещо. Никой не ми обърна внимание. Никакъв лекар не ми е обяснявал за това, че може да ме преглеждат. Никой нищо не каза. [...] Аз трябва да вземам лекарства всеки ден, но никой не ме попита нищо за това.“ (Австрия, интервю със засегнато лице № 5)

- „Ми не ми казват нищо. В ТЕЛК-а отивам и пак не ми казват нищо. Тъй и не разбрах за какво я вземам тая пенсия.“ (България, интервю със засегнато лице № 16)
- „Вземам [хапчета], ама те ми ги дават, когато се провокирам и правя някакви глупости, тогава ми дават вече. Не ми ги дават точно навреме. Например да ме питат „как си, що си“, нали. „Зле ли си – на ти това хапче.“ (България, интервю със засегнато лице № 5)

След като Ви арестуваха, дадох ли Ви възможност да съобщите на някого за това?

- „Не, не ми беше разрешено нищо. Не ми позволиха да се свържа с никого. Трябваше сам да се оправям. [...] Добре щеше да е, ако можех да се обадя на някого. Хубаво щеше да е да имам нечия подкрепа. Така нямаше сам да нося цялото това напрежение, защото някой друг щеше да ми помага да се справя с тази ситуация.“ (Австрия, интервю със засегнато лице № 5)
- Следната информация бе предоставена от доверено лице в отговор на запитването да опише производството срещу клиента му: „Г-н С. изведнъж изчезна. Обадох му се, отидох до тях и прескочих през прозореца, за да вляза в апартамента му, защото си мислех, че може да се е самоубил. И нищо. Обадох се на настойника му, но той каза, че нищо не знае, и затова се обадохме в полицията. След две седмици и половина един съдия се обади да пита дали подкрепяме г-н С. [...] Тогава той ме информира, че г-н С. е бил в затвора през тези две седмици и половина.“ (Австрия, интервю с експерт № 4)
- „Нищо не са ми казвали. Само дето ме разпитваха.“ (България, интервю със засегнато лице № 7)

Как се чувствахте по време на задържането за извършване на съдебно-медицинска експертиза?

- „Обясних му на д-р Н., че не мога да спя. Това е вече на третия ден, не бях спал 72 часа, само се въртях, бях изпаднал в много голяма депресия. Той каза да изчакаме другия доктор, който трябвало да дойде след два дни, а той дойде след четири. И де факто седем дена аз не мо-

жах въобще да спя, защото нямах хапче, постоянно бях в депресия, постоянно се сещах за този случай и не можех въобще да спя, при което бях в много тежка депресия и след това дълго време се възстановявах от тази депресия.“ (България, интервюта със засегнато лице № 12)

Как мина срещата Ви с лекаря за извършването на медицинската експертиза?

- „Той ме чакаше [в едно кафене], поговорихме около 5–10 минути и после той си тръгна. Само ми обясни, че е психолог и защо прави това. Не ме попита как се чувствам. За 5–10 минути не можеш да завържеш истински разговор. Ако той е медицински експерт, на който съдят му плаща – защо не се срещнахме в някоя стая в съда, където няма толкова хора? От моя гледна точка той не е истински медицински експерт, щом говори с мен само за 5–10 минути на някакво претъпкано с народ място.“ (Австрия, интервю със засегнато лице № 12)
- „Точно така. Напълно упоен. Сигурен съм, че си спомних името си и рождения си ден, със сигурност, но да обяснявам или казвам каквото и да било друго беше изтощително. Разбира се, за присъдата, когато се върнах в психиатричната болница, заключението на експертите беше от решаващо значение. Заключението им беше, че ще съм опасен.“ (Австрия, интервю със засегнато лице № 7)

Как се чувствахте в съда?

- “Чувствах се такова като в стрес и като в заплаха такова. [...] Дори заплаках вътре в съда вече, заплаках вътре.“ (България, интервю със засегнато лице № 5)

Как Ви се стори контактът Ви с Вашия адвокат?

- „За първи път си видях адвоката в съда.“ (Литва, интервю със засегнато лице № 1)
- „Някой път ме нападеше, някой път ме защитаваше. Такива работи, правят, каквото си искат в съдебната система.“ (България, интервю със засегнато лице № 3)

- „Но адвокатката изглеждаше нервна. Не ми отдели много време. Поиска да ме види веднъж. След това повече не я видях. [...] Разговорът трая само 15 минути. Щеше ми се да имам повече време с адвоката ми, за да мога да се подготвя повече за съда, да знам повече какво ще се случва. Всичко това ми беше ново.“ (Австрия, интервю със засегнато лице № 9)

Как беше комуникацията по време на процеса?

- „Нищо не разбирах...“ (България, интервю със засегнато лице № 6)
- „[Съдията] искаше последната дума да му кажа..... Аз му викам „какво да ти кажа“. Съдът ми дава шест години, две ми махат, след четири ме пускат... Друго каза, че ще си лежа присъдата... Едно и също деяние там... какво каза.“ (България, интервю със засегнато лице № 16)
- „Разбира се, че да – казах им всичко – и в полицията, и навсякъде; казах им, че съм бил в Полие (психиатричната болница), казах им всичко, което преживях, но никой не го интересува. Никой. Само е важно, че си престъпник – такъв си и това си е, вината си е твоя. [...] Ти си пълна нула, нещастник, психично болен, все едно трябва направо да те отпишат. [...] Не разбрах напълно (въпросите), но отговорих – малко насила, че бях напълно под влиянието на... Получавам такива епизоди, страх, параноя и агресия [...]. И тогава така се изплаших и устата ми пресъхна и не можех да говоря и говорех само глупости. Не знам какво да кажа, не мога да мисля с главата си. Ами, не знам как да общувам с хората.“ (Словения, интервю със засегнато лице № 11)

Част I:

СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ

1. РЕЗЮМЕ НА ОСНОВНИТЕ КОНСТАТАЦИИ

Участието на хора с интелектуални и/или психосоциални увреждания в наказателния процес поставя редица предизвикателства пред всички заинтересовани страни и крие особено голям риск за посегателства над човешките права на заподозрени с увреждания. Това се дължи главно на два фактора: първо, често уязвимостта на заподозрения поради неговите/нейните интелектуални и психосоциални увреждания остава неидентифицирана. Вследствие на това съответното лице не получава нужната подкрепа, а именно медицинска помощ, правна помощ и информация в достъпна форма – и може да премине през целия наказателен процес, без да има възможност за ефективно участие в него. Тази неравнопоставена позиция на подобни лица подкопава правото им на справедлив съдебен процес.

На второ място, дори и да бъде идентифицирана уязвимост, наказателното законодателство невинаги съдържа адекватни мерки за посрещане нуждите на заподозрени лица с увреждания. Законодателството традиционно подхожда към уврежданията – особено към психосоциалните увреждания – от гледна точка на превенцията, а не от гледна точка на човешките права и гарантиране на равнопоставеност и недискриминация. Законите в отделните държави често прилагат универсален подход към всички, без да отчетат конкретната ситуация на даденото заподозряно лице.

Следователно от съществено значение за провеждането на справедлив съдебен процес за лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания е навременното установяване на наличието на такива увреждания от независими експерти, както и наличието на адекватни процесуални гаранции, позволяващи на подобни лица активно да участват в съдебния процес. Основните констатации, изброени в тази глава, очертават главните пропуски, които бяха отчетени при оценката на прилагането на Препоръката за процесуални гаранции за уязвими хора във всичките пет страни партньорки.

Общи констатации:

1. **Националните законодателства все още не са приведени в съответствие с Препоръката**

Всички страни, които участваха в изследването, действително осигуряват определени процесуални гаранции за лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания (например задължителна правна помощ). Изследванията показват обаче, че тези гаранции не покриват целия набор от изисквания, заложи в Препоръката. Настоящите гаранции не са достатъчни, за да осигурят напълно и последователно на лица с увреждания справедлив съдебен процес и ефективно участие в него. При това дори съществуващите в законодателството мерки невинаги се прилагат систематично. Понастоящем нито една от петте държави – участнички в изследването, не е адаптирала националното си законодателство така, че да включи всички гаранции, предвидени в Препоръката.

2. **Понятието „уязвимо заподозряно лице“ не е отразено в законодателствата според изискванията на Препоръката**

В нито една от страните – участнички в изследването, не съществува правна дефиниция на „уязвимо заподозряно лице“. Терминът „уязвими лица“ се среща в някои законодателства, но се отнася главно за жертви на престъпления. По отношение на заподозрените в наказателните законодателства се говори само за отделни аспекти, водещи до уязвимост, в това число и психосоциални и интелектуални увреждания. Това идва да покаже, че заложеното в Препоръката понятие за уязвими заподозрени или обвиняеми все още не е намерило своето последователно отражение в националните законодателства на страните – участнички в изследването.

3. **Неадекватна дефиниция на понятието „увреждане“**

В националните наказателни законодателства масово липсва дефиниция на понятието „увреждане“. По отношение на лица с увреждания законодател-

ствата често използват термини, които са остарели, дискриминационни или заклеймяващи. Мерките за защита на лица с увреждания в наказателните законодателства касаят главно лицата с психосоциални увреждания, като тези с интелектуални увреждания биват пренебрегнати. В общия случай последните не могат да се ползват от определени процесуални гаранции, освен когато тяхното увреждане е толкова тежко, че не са в състояние да разбират и следват производството. Това е в разрез с понятието за увреждане така, както е заложено в КПХУ.

4. Липса на институционализирано сътрудничество между заинтересованите страни

Изследванията сочат, че качеството на сътрудничество между професионалистите (например съдии, прокурори и други служители в местата за задържане/лишаване от свобода) зависи главно от степента на лична ангажираност и връзки между онези представители на властите, които имат отношение по даден случай. Само в редки случаи сътрудничеството е институционализирано и обикновено това засяга само индивидуални дела.

5. Липса на обучение на полицейски служители, съдии, прокурори, адвокати и медицински специалисти

Прави впечатление липсата на обучения на професионалистите относно интелектуалните и психосоциалните увреждания. Изследванията по настоящия проект показват, че само две (Австрия и Словения) от общо петте държави участнички организират обучения на полицейски служители на тези теми. В нито една от страните не се предлагат обучения за съдии, прокурори и адвокати (и по-конкретно за служебни защитници). Оказва се и че медицинските специалисти, които извършват първоначалната медицинска оценка на заподозрените, също не притежават нужните знания, за да установят наличието на интелектуални и/или психосоциални увреждания.

ОЦЕНКА НА УЯЗВИМОСТТА:

6. Не съществува стандартизиран механизъм или процедура за оценка и идентифициране на уязвимостта на заподозрените

Нито една от държавите не е въвела институционализирани механизми за оценка, чрез които да се идентифицира уязвимостта на даден заподозрян

по време на досъдебната фаза. Установяването на уязвимост зависи главно от индивидуалните познания и чувствителност на отделни представители на съответните органи, които долавят знаци за потенциална уязвимост и вземат мерки заподозреният да бъде прегледан от медицински специалист. При това съгласно наказателното право медицинските експертизи се извършват главно с цел да се преценят наказателната отговорност на заподозрения и неговата годност да участва в производството, но не и с цел да се прецени нужната му подкрепа, за да се гарантира правото му на справедлив процес.

7. Практически проблеми с навременното идентифициране на интелектуални и/или психосоциални увреждания

Идентифицирането на интелектуални и/или психосоциални увреждания често представлява предизвикателство за съответните органи. Затова само най-явните признаци биват забелязани, а не толкова очевидните симптоми остават неразпознати. Вследствие на това лица, чиито интелектуални и/или психосоциални увреждания не са непосредствено видими, рискуват да не получат нужните процесуални гаранции.

8. Предизвикателства и недостатъци в контекста на експертното мнение (експертизата)

Експертното мнение играе ключова роля и може да е от решаващо значение за развоя на процеса. В хода на изследванията се откриха редица предизвикателства и недостатъци в тази насока. Във всички страни теренното изследване показва, че качеството на експертните мнения често е на ниско ниво. В много от случаите експертът прави оценката си въз основа на изключително кратък преглед на пациента (който често трае не повече от 10–20 минути). Експертните доклади често се заключават в един-два параграфа. В нито една от страните не съществува механизъм за качествен контрол на експертното мнение. Нещо повече – оказва се, че е изключително трудно то да се оспори. В някои страни броят на експертите психиатри е много малък, което води до забавяне на производството заради удълженото чакане за експертно мнение.

ДОСЪДЕБНА ФАЗА:

9. Заподозрените често не са информирани относно правата им по разбираем за тях начин

Нито една от страните – участници в изследването, не осигурява на заподозрените стандартизирани формуляри с информация относно процесуалните им права, които да са в достъпен за тях формат (като например да са написани на по-прост език, на Брайл и т.н.). Призовките, декларациите с правата, съдебните решения, протоколите и прочие също не се предоставят в по-достъпен вариант. Поднасянето на информация по разбираем за заподозрения начин зависи изцяло от конкретния представител на съответния орган.

10. Подходящи пълнолетни, законни представители или адвокати рядко присъстват по време на полицейските разпити и заседанията относно предварителното задържане под стража

Изследванията сочат, че трети лица рядко присъстват на разпитите по време на задържането в полицията или по време на заседанията относно мярката за неотклонение в досъдебното производство. В някои страни полицейските протоколи се използват като доказателство по време на цялото производство, дори и те да са били съставени в отсъствие на трето лице. Тази практика е особено проблематична за лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания, които може да не разбират напълно въпросите или значението на показанията си. Също така законните представители или подходящите пълнолетни, свързани с лицата с увреждания, често не биват незабавно уведомени за лишаването от свобода на последните.

11. Разпитите и съдебните заседания не се записват с аудио-визуални методи

В никоя от страните не е гарантирана редовната употреба на аудио-визуални записи на разпитите в полицията и съдебните заседания по време на производството. Много експерти от всички държави участници изтъкнаха, че аудио-визуалните записи са от решаващо значение както като средство за предотвратяване на злоупотреба с власт, така и като начин за неутрално документиране на разпитите и заседанията.

12. Липса на адекватни условия на настаняване за заподозрените и обвиняемите с интелектуални и/или психосоциални увреждания

Изследванията показват липса на подходящи условия на настаняване за лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания в полицейските управления и в следствените арести. Психиатричните болници често нямат достатъчно капацитет, за да приемат всички заподозрени с психосоциални увреждания. Като особено проблематична беше изтъкната ситуацията с недостатъчния капацитет за настаняване на жени. Също така не достигат и места за настаняване в заведения с алтернативна грижа за хора с интелектуални увреждания, като например дневни центрове. Поради тези пропуски в системата лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания често биват задържани в обикновени затвори, където не може да им се предоставят адекватна подкрепа и медицинска грижа.

13. Недостатъчна медицинска помощ по време на лишаване от свобода

Местата за лишаване от свобода рядко предлагат адекватна психологическа и психиатрична помощ в смисъла на постоянна подкрепа от страна на психиатри, психотерапевти, социални работници, педагози и пр. В случаите на неадекватна идентификация на психични и интелектуални разстройства това би могло да доведе също и до предписването на неподходящи медикаменти и лечение.

СЪДЕБНА ФАЗА:

14. Ефективното участие в наказателното производство невинаги е гарантирано за лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания

Много интервюирани с интелектуални и/или психосоциални увреждания лица заявиха, че им е било трудно да разбират производството и да следят хода му. Това затруднение се дължи отчасти на увреждането им, отчасти на правния език и на скоростта на говорене, както и на затормозяващата за тези лица ситуация. Някои от тях също не бяха разбрали значението на съдебното решение. Както и при предишната фаза, и тук качеството на обясненията до голяма степен зависи от конкретния съдия, който председателства съда, и от служебния защитник на лицето.

15. Ниско качество на процесуалното представителство и особено на правната помощ

Изследванията разкриват значителни пропуски в качеството на правната защита за лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания. Ако нямат собствен адвокат, те обикновено биват представлявани от служебен защитник. Оказва се, че тенденцията е те по-често да се ползват от правна помощ в сравнение с други обвиняеми. Интервютата показаха, че служебните адвокати не прекарват необходимото време със своя подзащитен в подготовката на делото. Понякога те вземат папката с документи мигове преди самото заседание и разменят по няколко думи с обвиняемия едва тогава. Никоя от страните – участнички в проекта, не предлага обучения за адвокати по темата за интелектуалните и психосоциалните увреждания. Затова съществуват много проблеми, които биха могли да компрометират предоставянето на компетентна и ефективна правна защита на лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания.

СРЕДСТВА ЗА ЗАЩИТА:

16. Средствата за защита невинаги са ефективни и адекватни

Оспорването на медицинската експертиза се явява особено голям проблем. Някои от трудностите произтичат от това, че съществува вероятност примерно експертите, които съдят назначава, да се познават; друг проблем е, че второто експертно мнение трябва да се заплати с лични средства или че второто експертно мнение няма същата доказателствена тежест като първата медицинска експертиза, която е била назначена от съда.

2. ОБЕЩАВАЩИ ПРАКТИКИ

Освен гореописаните пропуски изследването разкри и някои обещаващи практики. Терминът „обещаваща практика“ обозначава практики, за които опитът показва, че работят добре в дадена държава, и затова се препоръчва да се прилагат като модели евентуално в други държави или контексти. В същото време изследователският екип ясно осъзнава, че тези модели трябва да бъдат адаптирани към законодателствата на съответните страни и че пренасянето им в различен контекст може да се окаже голямо предизвикателство предвид различните нужди на лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания.

Нито една от долуописаните практики не отговаря на всички критерии за добри практики (вж. Част Втора), но те се вписват в някои от критериите за съответните области. Именно затова са изтъкнати като „обещаващи практики“, които – по мнението на изследователския екип – би било добре да се укрепят, разширят и институционализират в по-широк мащаб.

- **Обучения за полицейски служители**

В Австрия и Словения служителите в полицията и затворите преминават обучения за оценка на интелектуалните и психосоциалните увреждания. В Австрия основното ниво на курса за полицейски служители включва обучение за повишаване на осведомеността, както и оперативно обучение за адекватно поведение и реакции в ситуации, касаещи лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания. Курсовете за напреднало ниво се предлагат от Австрийската академия за сигурност и включват семинари на тема работа с лица с психиатрични диагнози или деменция.¹⁵

В Словения учебната програма за полицейски служители включва задължителен тригодишен курс по психология. Предлагат се и допълнителни курсове след завършване на основното обучение. Например през 2014 г. след няколко случая на самоубийства на задържани в полицейски управления всички полицейски служители са преминали обучение за разпознаване на риска за самоубийство и симптомите на психосоциални увреждания.¹⁶

- **Оценка на уязвимостта от полицейските служители**

Понастоящем полицейските служители разпознават уязвимост главно при очевидни признаци като външен вид; начин на общуване/поведение на запо-

дозрения; информация, предоставена от него самия или от негови роднини, както и според усета на конкретния полицейски служител. При този подход съществува висок риск увреждания, които не са явни от пръв поглед, да останат неустановени.

В Чешката република са издадени препоръки за процедура за разпознаване на увреждания от полицейски служители. Препоръките включват конкретни индикатори за оценка, като например наличие на предишно задължително лечение в психиатрична болница; амбулаторно психиатрично лечение; психиатрични експертизи по предишни производства; лекарства, приемани от пациента, или сведения за принудително медицинско лечение от предишни производства. Също така на полицейските служители се препоръчва да се допитат до семейството на лицето или до досието му. В случай на съмнение за психосоциално увреждане служителите са длъжни да насочат лицето за психиатричен преглед.¹⁷

В Словения полицаите разполагат с Ръководство за полицейски служители за задържане в полицейско управление, което съдържа насоки за преценяване на здравословното състояние на дадено лице преди задържането му в полицията. Според него разследващият полицай е длъжен да събере възможно най-подробна информация от задържаното лице. В Ръководството се подчертава, че евентуалното наличие на психосоциални увреждания изисква съответна промяна в методите на наблюдение на лицето по време на задържането му в полицията.

- **Оценка от съдебните органи**

Във всички страни – участнички в изследването, съдията може да поиска експертно становище от психиатър или психолог, ако поведението или видът на обвиняемия по време на заседанията от досъдебното производство сочат за наличието на евентуални психосоциални и/или интелектуални увреждания. Както в случая с полицейските служители, и тук разпознаването на евентуалната уязвимост на обвиняемия поради увреждане зависи от познанията, усета и ангажираността на конкретния съдия. Така съществува риск увреждания, които не са непосредствено видими (например интелектуалните) и които не са били разпознати от полицейските служители, да останат неустановени и по време на производството.

Теренните изследвания разкриха единични случаи на обещаващи практики, при които увреждането е било идентифицирано от съдията. При един такъв

случай в Словения например заподозряното лице е било обвинено в кражба. Делото се е разглеждало вече от съда, без органите от досъдебната фаза (полиция, прокурор, разследващи органи) да са били преценили наличието на уязвимост у подсъдимия. Преди началото на заседанията подсъдимият започва да пише писма на съдията, които предизвикват съмнения за възможно наличие на психосоциално увреждане. Съдията нарежда на социални работници да посетят подсъдимия, да проверят условията му на живот и да докладват констатациите си пред съда. Социалните работници установяват, че подсъдимият вероятно страда от сериозно психическо заболяване, даващо основание за прилагане на превантивни мерки за сигурност. Вероятността за увреждане се потвърждава и по време на заседанието, когато подсъдимият заявява, че е бил завързан, хвърлен във вода и после подложен на електрошок. Съдията назначава психиатрична експертиза, която потвърждава, че подсъдимият страда от нелекувана параноидна шизофрения. В отговор прокурорът внася предложение в съда за принудително медицинско лечение.¹⁸

- **Лекари в местата за лишаване от свобода**

Международните правни стандарти¹⁹ изискват лекарите в местата за лишаване от свобода да са обучени да разпознават симптомите на психосоциални увреждания в ранен етап, а местата за лишаване от свобода – да предлагат психиатрична помощ. Във всичките пет държави в затворите работят общо-практикуващи лекари, които често не притежават нужните умения. Австрийското Министерство на правосъдието е издало указания за лекарите в затворите относно това как да съдействат за ранната идентификация на психични болести. Указанията съдържат въпроси, които улесняват разпознаването, и насоки за препращане на определени случаи към съдебните органи за по-нататъшна оценка (т.е. за съдебномедицинска експертиза).²⁰

- **Разпит в полицията без адвокат**

Редом с разпознаването на уязвимостта и правото на информация правото на адвокат представлява третото най-голямо предизвикателство в гарантирането на справедлив процес за лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания. Ако увреждането не се идентифицира или националното законодателство допуска заподозряно лице да откаже правна защита дори и при наличие на уязвимост, тогава тези лица не могат да се ползват от гаранцията за право на адвокат. По този начин представителството от адвокат остава въпрос на избор, а не задължение.

Нито една от страните, участвали в изследването, не изисква повсеместно задължително представителство от адвокат още от първия разпит в полицията. Възможно е това изискване да се поставя в случаите, когато вече е идентифицирано увреждане, което възпрепятства ефективното участие на заподозрения, при което производството се ориентира към принудително медицинско лечение.

В Словения бе открита обещаваща практика в тази насока. По принцип не съществуват процесуални гаранции, които да попречат на заподозряно лице с интелектуални и/или психосоциални увреждания да се откаже от правото си на адвокат по време на полицейското производство. Ако заподозреният заяви, че не желае адвокат, това се вписва в официална декларация. Тогава обаче полицията не документира официално разпита (така че показанията от такъв разпит не могат да се използват като доказателство пред съда). Вместо това изявлението на заподозрения се записва в отделна декларация.²¹ На практика това означава, че ако по време на разпита на заподозрения присъства адвокат (личен или служебен), той официално се счита за полицейски разпит, който бива документиран и има доказателствена сила в съда. Ако не присъства адвокат (т.е., ако заподозреният се е отказал от това право), показанията не могат официално да се считат за разпит и не могат да служат като доказателство в съда. В тези случаи съдебното решение ще трябва да е основано на други доказателства, а не на изявлението на заподозрения. Но изявлението може да бъде използвано като основание за разследващи действия.

- **Медицинска помощ по време на задържане в полицията**

Според словенското Ръководство за полицейски служители за задържане в полицейско управление полицейските служители са длъжни незабавно да осигурят спешна медицинска помощ, ако поведението на задържания сочи за психосоциално увреждане. Ръководството дава следните примери за подобно поведение: агресивност, налудност, депресия и подобните й състояния, заплахи за самоубийство. Въз основа на информацията, предоставена от полицията, лекарят решава дали да прегледа задържания в мястото за задържане, или да изиска от полицията да отведат задържания за преглед в лечебно заведение.²²

- **Записване на разпитите**

И в петте страни аудио-визуалните записи на разпитите в полицията са разрешени, но в общия случай не са задължителни. Записите са задължителни по закон само в определени случаи, които не покриват всички разпити на лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания. На практика разпитите рядко биват записвани. Това донякъде се дължи на факта, че повечето полицейски управления в страните от изследването не разполагат с необходимата техника. С цел да се засили използването на аудио-визуални записи Австрия е оборудвала всички главни полицейски управления в отделните провинции със специална стая, пригодена за аудио-визуални записи.²³

- **Средства за защита**

Една обещаваща практика за средствата за защита срещу нарушаването на процесуалните права в досъдебната фаза бе идентифицирана в Словения. Записът от полицейския разпит може да бъде използван като доказателство в по-нататъшното производство само ако е бил проведен в присъствието на адвоката на заподозрения.²⁴ Ако заподозреният не е бил информиран относно правата му²⁵, ако инструкциите и изявлението на заподозрения относно правото му на адвокат не са били документирани или ако заподозреният е бил разпитан в отсъствието на адвокат, съдът може да не използва показанията на заподозрения за основание на решението си.

В някои от другите страни полицейските протоколи, които са били съставени, без заподозреният да е бил надлежно информиран относно правата му или в отсъствието на трето лице, все пак могат да бъдат използвани в производството.

Част II:

**КРИТЕРИИ
ЗА ДОБРИ
ПРАКТИКИ**

1. ДОБРИ И ОБЕЩАВАЩИ ПРАКТИКИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ПРОЦЕСУАЛНИТЕ ПРАВА НА ЗАПОДОЗРЕНИ С ИНТЕЛЕКТУАЛНИ И/ИЛИ ПСИХОСОЦИАЛНИ УВРЕЖДАНЯ

Критериите за добри и обещаващи практики имат за цел да помагат при идентифицирането и развиването на примери на добри практики при наказателните производства срещу лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания. Те се базират на съвместния експертен опит на изследователския екип и на консултативните групи, както и на находките от проекта.

2. РЪКОВОДНИ ПРИНЦИПИ

Следните ръководни принципи бяха открити като най-значими показатели за добри практики в наказателното производство срещу лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания:

- **Зачитане на човешките права:** Националните наказателни законодателства трябва да се синхронизират с Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания (КПХУ) и Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ) и да осигуряват провеждането на справедлив процес срещу лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания.
- **Социално обусловено разбиране за увреждане:** Наказателноправните системи трябва да вземат под внимание изложената в КПХУ връзка между средата и уврежданията.
- **Зачитане на самоопределянето:** Волята и предпочитанията на лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания трябва да се зачитат по време на целия ход на наказателното производство. На тези лица е нужно да бъде осигурена адекватна подкрепа, за да могат да вземат свободни и самостоятелни решения.

- **Достъпност на информацията:** В съответствие с член 9 от КПУХ по време на целия ход на наказателното производство относимата към делото информация трябва да се предоставя на лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания в достъпен за тях формат.
- **Многообразиe:** Наказателното производство трябва да отчита и взема под внимание многообразието, което съществува сред лицата с увреждания като основна предпоставка за осигуряването на справедлив процес.
- **Индивидуален подход:** В хода на наказателното производство трябва да се прилага индивидуален подход, като се зачитат хетерогенните нужди на лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания, когато се осигуряват процесуалните гаранции, предвидени за тях.
- **Липса на дискриминация:** Наказателните производства и конкретните приложими гаранции трябва да бъдат недискриминационни по характер. Нещо повече – лицата с увреждания не трябва да бъдат подлагани на каквато и да било дискриминация при упражняването на правата им по време на производството.
- **Процесуални гаранции:** Всички участници в наказателното производство трябва да уважават и да осигуряват в хода на цялото производство процесуалните гаранции, заложи на национално, европейско (Пътна карта) и международно ниво, чиято цел е да се подпомогне ефективното участие на заподозрения и правото му на справедлив процес.
- **Правила относно затворите:** Стандартите, установени чрез национални, европейски и международни инструменти, трябва да се спазват и по време на лишаване от свобода. Съществуват механизми за предотвратяване на изтезанията и малтретирането. Нужно е да се отчита, че е възможно да възникнат ситуации, в които лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания могат да изпаднат в безпомощно състояние и да имат нужда от допълнителна подкрепа.

3. КРИТЕРИИ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ДОБРИ И ОБЕЩАВАЩИ ПРАКТИКИ

3.1 ПРАВНА РАМКА

- **Справедлив процес:** Законът предвижда ли провеждането на справедлив процес от независима съдебна система?
- **Определение за минимално изискуеми стандарти:** В закона заложени ли са минимално изискуеми стандарти по отношение на предпоставките, продължителността и материалните условия (пространство, достъп до тоалетна/вода/храна/дрехи/осветление/хигиена/телефон/телевизия/книги) по време на задържането в полицията, задържането в досъдебната фаза и задържането за извършване на съдебномедицинска експертиза?
- **Достъп до средства за защита:** Законът предвижда ли процедура за обжалване? Тази процедура включва ли и обжалване на резултата от експертизата (например вземане на мнение от втори независим експерт)? Осигурено ли е съдействие (например от доверено лице, адвокат и пр.) на заподозрения при нужда от достъп до средства за защита? Гарантирана ли е поверителността на жалбите?
- **Наблюдение и контрол:** Съществува ли независим и безпристрастен механизъм (например независими експертни комисии) за контрол и проверка на условията в местата за лишаване от свобода, психиатричните болници или специализираните психиатрични заведения, където се извършват стационарни психиатрични експертизи или се прилага задължително медицинско лечение?

3.2 ПОЛИЦЕЙСКИ ПРОИЗВОДСТВА И СЪДЕБНИ ЗАСЕДАНИЯ В ДОСЪДЕБНО ПРОИЗВОДСТВО

1. Материални условия

а. Разпит

- Стаите за разпит в полицейските управления предлагат ли спокойна обстановка** (например полицейските служители не носят открито оръжие, няма разсейващи фактори като постоянно преминаващи хора, звън на телефони и т.н.)?
- На разпитвания предлагат ли му се вода и възможност за почивки при нужда?

б. Задържане в полицейско управление/следствен арест

- Задържане в полицейско управление:** помещенията за задържане осигуряват ли достатъчно пространство и адекватни хигиенни стандарти (според националните и международните стандарти)?²⁶ Имат ли възможност задържаните да излизат на открито (за минимум един час в рамките на 24-часово задържане)? Храната, която им се предоставя, годна ли е за консумация и съобразена ли е с техните хранителни изисквания?
- Задържане в следствен арест:** Килиите осигуряват ли достатъчно пространство и отговарят ли на хигиенните стандарти (според националните и международните стандарти)?²⁷ Имат ли възможност задържаните да излизат на открито (за минимум един час в рамките на 24-часово задържане)? Храната, която им се предоставя, годна ли е за консумация и съобразена ли е с техните хранителни изисквания? Има ли обособени зони за пушене и спортни занимания?
- Задържане за извършване на съдебномедицинска експертиза:** Стаите осигуряват ли достатъчно пространство и отговарят ли на хигиенните стандарти (според националните и международните стандарти)?²⁸ Ако здравословното състояние го позволява, имат ли възможност хоспитализираните лица да излизат на открито (за минимум един час на ден)? Храната, която им се предоставя, годна ли е за консумация и съобразена ли е с техните хранителни изисквания?

2. Учтива и адекватна комуникация

- **Учтиво отношение и деескалация:** Стремат ли се полицейските служители да разговарят с учтив тон и да намалят напрежението по време на разпита (любезни ли са, използват ли цели изречения, избягват ли агресивни методи за разпит)? Използват ли отворени въпроси и питат ли заподозрения дали е разбрал въпросите? Заподозреният разполага ли с достатъчно време за отговор, за поставяне на допълнителни въпроси и за пояснения? Служителите адаптират ли продължителността на разпита към възможностите за концентрация на лицето и дават ли му право на почивки?
- **Обратна връзка:** Предоставя ли се възможност на заподозрените да дадат анонимно мнение (например, като попълнят кратък анонимен въпросник и го пуснат в кутията за мнения) относно начина, по който служителите са разговаряли с тях и относно предоставената им информация (разясняване на правата, доверено лице, медицинска помощ и пр.)?

3. Оценка на уязвимостта

- **Механизми за оценка:** Използват ли полицейските служители и органите на досъдебното производство конкретни предварително определени механизми/стратегии за идентифициране на интелектуални и/или психосоциални увреждания (например контролни списъци, индикатори, експертно мнение, въпросници и др.)?
- **Достатъчно време:** Отделят ли медицинските експерти достатъчно време, за да разговарят и изслушват заподозрените/обвиняемите, преди да изготвят становището си?
- **Качествен контрол на медицинските експертизи:** Независими ли са медицинските експерти, които подготвят експертните решения и притежават ли необходимите квалификации и опит?
- Съществува ли **система** за контрол на качеството на експертизите?

4. Право на информация

- **Информация относно процесуалните права:** Информирани ли са заподозреният/обвиняемият относно правото му на адвокат, на доверено лице и на медицинска помощ, както и относно хода и възможния изход на делото?
- **Информация относно средства за защита:** Информирани ли са заподозреният/обвиняемият относно съществуващите механизми за подаване на жалби (например Националният превантивен механизъм, омбудсмана, националните институции за правата на човека и пр.) и средствата за съдебна защита?
- **Предоставяне на информация в достъпен формат:** Предоставят ли властите на заподозрения/обвиняемия информация и правни обяснения на достъпен за него език и проверяват ли дали той е разбрал информацията (например, като го помолят да обобщи чутото), преди да започнат разпита?
- **Доверено лице:** Органите уведомяват ли доверено лице на заподозрения/обвиняемия (член на семейството, законен представител, социален работник или настойник) за задържането му? Позволяват ли на заподозрения/обвиняемия сам да уведоми доверено лице за задържането му?

5. Право на медицинска помощ

- **Медицинско лечение:** Осигурява ли се постоянно медицинско лечение на обвиняемия по време на цялото наказателно производство? При необходимост адаптира ли се лечението към актуалното му състояние? Осигурява ли се достъп до медикаменти по време на цялото наказателно производство и особено по време на задържането в полицията и следствения арест?
- **Избор на и достъп до психиатри/психотерапевти/психолози:** Предоставя ли се възможност на обвиняемия да избира своя психиатър/психотерапевт/психолог или да се свърже със своя лекуващ терапевт? Има ли обвиняемият възможност да контактува с медицинското лице редовно или при нужда?

- **Доверено лице:** Търси ли се информация от довереното лице (член на семейството, социален работник и др.) относно медикаментозните и терапевтичните нужди на заподозрения/обвиняемия? При желание от страна на заподозрения/обвиняемия разрешава ли се на довереното лице да присъства на разговора му с психиатъра/психотерапевта/психолога? Позволява ли се на заподозрения/обвиняемия да проведе поверителен разговор с довереното си лице?

6. Право на достъп до адвокат и психосоциална подкрепа

- **Присъствие на адвокат/доверено лице:** Уведомява ли се заподозреният/обвиняемият за правото му неговият адвокат/доверено лице да присъства по време на полицейския разпит/заседанията в досъдебното производство? Изчакват ли служебните лица да пристигне адвокатът/довереното лице на заподозрения/обвиняемия, преди да започне разпитът? Заподозреният/обвиняемият разполага ли с необходимото време да обсъди случая си със своя адвокат?
- **Достъп до качествена правна помощ:** Информира ли се заподозреният/обвиняемият относно възможността да получи правна помощ? Има ли възможност да се срещне насаме с адвоката си и предоставят ли им се необходимото време и място да обсъдят случая?
- **Психосоциална подкрепа:** Осигурява ли се психосоциална подкрепа на заподозрения/обвиняемия по време на досъдебното производство?
- **Подкрепа от адвокат/доверени лица:** Предоставя ли се възможност на адвоката/довереното лице да допълва информация след разпита на заподозрения/обвиняемия?

7. Аудио-визуални записи

- **Аудио-визуални записи:** Записват ли се разпитите в полицията и съдебните заседания по време на досъдебното производство с помощта на аудио-визуални средства? Уведомяват ли се заподозрените/обвиняемите, че тези записи няма да са достояние на широката общественост и че те могат да ги прегледат?

3.3 СЪДЕБНА ФАЗА

1. Право на информация

- **Обстоятелства, свързани със съдебното производство:** Получава ли подсъдимият предварителни разяснения относно обстоятелствата, свързани със съдебното производство (съдебна зала, достъп до тоалетна и пр.)? Разяснява ли му се къде ще стои/седи в залата, кой ще присъства на заседанието и кой каква роля изпълнява? Обяснява ли се на подсъдимия, че ако започне да губи концентрация, има право на почивка?

2. Съобщаване на присъдата по учтив и достъпен начин

- **Разбиране и участие:** Съобщава ли се присъдата по начин, който е разбираем за лице с интелектуални и/или психосоциални увреждания? Съдията проверява ли дали подсъдимият е разбрал информацията по същество (например, като го помоли да повтори чутото със собствени думи)?

3. Право на достъп до адвокат и психосоциална подкрепа

- **Достъп до и качество на правната помощ:** Информирани ли е подсъдимият, че има право на правна помощ?
- **Предварителна подготовка с помощта на адвокат:** Има ли възможност подсъдимото лице да се срещне с адвоката си преди съдебното заседание и да прекара необходимото време с него, за да се подготви за делото?
- **Избор на подкрепящи лица:** Има ли подсъдимият възможност да избере кой може да присъства на заседанието?
- **Психосоциална подкрепа:** Осигурява ли се психосоциална подкрепа на подсъдимия по време на съдебния процес?

4.Аудио-визуални записи

- **Аудио-визуални записи:** Правят ли се записи на всички съдебни заседания с помощта на аудио-визуални средства?

3.4 ОБУЧЕНИЕ И ПОВИШАВАНЕ НА РАЗБИРАНЕТО НА ПРОФЕСИОНАЛИСТИТЕ

- **Обучения за изграждане на умения за работа с лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания:** Обучени ли са служебните лица в методи на комуникация със и деескалация на лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания (например чрез специални семинари, онлайн инструменти, наръчници и пр.)? Притежават ли познания относно уменията на тези лица, както и евентуалните нужди и пречки, които биха възникнали за тях?
- **Супервизия за професионалисти:** Имат ли професионалистите достъп до консултативна помощ (с цел контролиране на стреса, превенция на синдрома на професионално изчерпване и пр.)?

Част III:

ПРЕПОРЪКИ

1. ПРЕПОРЪКИ ЗА ПРОФЕСИОНАЛИСТИ

1.1 ДОСЪДЕБНА ФАЗА

1.1.1 Полицейско производство

1.1.1.1 Първоначална оценка на уязвимостта

- **МЕХАНИЗЪМ ЗА ИДЕНТИФИКАЦИЯ.** Полицейските служители трябва да се позовават на ясни и независими механизми/процедури за идентифициране на уязвимостта на дадено заподозряно лице, която е породена от неговите интелектуални и/или психосоциални увреждания.
- **ЗАПИТВАНЕ НА ЗАПОДОЗРЕНИЯ.** Още от самото начало полицейските служители и лекарят, който преглежда заподозрения, трябва изрично да попитат лицето дали има настойник или дали получава подкрепа от организация за социална или психологична грижа.
- **ДОПИТВАНЕ ДО НЕЗАВИСИМ ЕКСПЕРТ.** По време на кръглата маса, организирана в Австрия, бе направено предложение от страна на експертите да се създаде независима инстанция (например социални работници или психолози към полицейските управления), която да оказва съдействие при идентификация на интелектуални и/или психосоциални увреждания у заподозрените.

1.1.1.2 Право на информация

- **ОСИГУРЯВАНЕ НА ДОСТЪПНА ИНФОРМАЦИЯ.** Полицейските служители трябва да осигуряват на заподозрените с интелектуални и/или психосоциални увреждания подходящи и достъпни информационни материали, например видео- и аудиоматериали; информация, предоставена посредством жестомимичен език или написана на Брайлово писмо, с големи букви или в друг лесен за четене формат.

- **ИНФОРМИРАНЕ ОТНОСНО ПРОЦЕСУАЛНИТЕ ПРАВА.** Заподозрените трябва да бъдат информирани относно процесуалните им права, задържането/ареста, процесуалните стъпки, както и възможните последствия на тяхното действие или бездействие. Заподозрените трябва да имат достъп до информационните материали и по време на задържането в полицията. Призовките, протоколите от разпита и обвинението също трябва да бъдат предоставени в достъпен за заподозрените формат.
- **ПРОВЕРКА НА РАЗБИРАНЕТО.** Полицейските служители трябва устно да обяснят на заподозрените ключовите положения в процесуалните им права и да изискат от тях да повторят получената информация със собствени думи.
- **СВОЕВРЕМЕННО ИНФОРМИРАНЕ.** Полицейските служители трябва да информират заподозрените за правата им преди първия разпит или веднага след арестуването им.
- **БЕЗ НАСИЛИЕ.** Полицейските служители трябва да се въздържат от всякаква употреба на физическо насилие и психологически тормоз над заподозрените/обвиняемите по време на разпитите, както и докато те са задържани в полицейското управление или са доведени там по други причини.

1.1.1.3 Право на медицинска помощ

- **ЗАДЪЛЖЕНИЕ ЗА ОКАЗВАНЕ НА МЕДИЦИНСКА ПОМОЩ.** Медицинска помощ трябва да бъде оказвана служебно, а не само при поискване. Тя трябва да бъде индивидуално съобразена с конкретните нужди на заподозрените.
- **СПЕЦИАЛИЗИРАНИ ЛЕКАРИ.** Лекарите, които предоставят медицинска помощ по време на полицейските производства (включително и по време на задържането в полицията), трябва да притежават нужните специализирани познания относно интелектуалните и/или психосоциалните увреждания.

- **НЕЗАВИСИМИ ЛЕКАРИ.** Медицинската помощ трябва да включва преглед от независими специалисти и предоставяне на медицинска помощ в случаите на полицейско насилие.
- **СПЕЦИАЛИЗИРАНА ПОМОЩ.** На лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания трябва да се осигури специализирана психологическа и психиатрична помощ още от самия момент на арестуването им и задържането им в полицията, както и по-нататък.
- **ПРИСЪСТВИЕ НА ДОВЕРЕНО ЛИЦЕ.** По молба на заподозрения довереното лице трябва да бъде допускано да присъства на прегледа.
- **МЕДИЦИНСКА ИНФОРМАЦИЯ.** По молба на заподозрения той и довереното му лице трябва да получат копия от медицинската документация.

1.1.1.4 Лишаване от свобода

- **ГОДНОСТ ЗА ЗАДЪРЖАНЕ.** Психичното състояние на всеки задържан в полицейското управление трябва да бъде оценено от квалифицирани лекари. Прегледът трябва да бъде извършен обстоятелствено, като се осигури необходимото време за пълна преценка на ситуацията на лицето.
- **УВЕДОМЯВАНЕ НА ДОВЕРЕНО ЛИЦЕ.** При лишаване от свобода лицата с интелектуални и/или психосоциални умения трябва да имат възможност да се обадят лично на техните роднини или близки. Упражняването на това право трябва да бъде гарантирано и на практика.
- **УВЕДОМЯВАНЕ НА АДВОКАТ.** При задържане в полицейското управление трябва задължително да бъде уведомяван адвокатът на задържаното лице.

1.1.1.5 Право на адвокат/право на подкрепа от доверено лице/законен представител

- **ЗАДЪЛЖИТЕЛНО ПРИСЪСТВИЕ НА АДВОКАТ ОТ ПЪРВИЯ РАЗПИТ И ПО ВРЕМЕ НА ЦЯЛОТО ПРОИЗВОДСТВО.** На всеки заподозрян задължително трябва да бъде осигурен адвокат още от момента на първия разпит в полицията и по време на цялото производство. Това гарантира адекватна защита на правата на всички заподозрени лица. При никакви обстоятелства не бива да се допуска лица, които са неспособни да се защитават сами, да отказват правото на адвокат.
- **ЗАДЪЛЖИТЕЛНО ПРИСЪСТВИЕ НА ДОВЕРЕНО ЛИЦЕ.** На всеки заподозрян задължително трябва да бъде осигурено присъствието на доверено лице още от момента на първия разпит в полицията и по време на цялото производство, освен ако заподозреният не възразява. Избраното доверено лице трябва да бъде обвързано от задължение за поверителност и не може да дава показания като свидетел в следващите етапи на производството.
- **ИЗБОР НА СЛУЖЕБЕН ЗАЩИТНИК.** Заподозрените трябва да могат да упражняват правото си сами да избират своя адвокат, включително и в случаите, когато им се предоставя служебна защита. За целта е нужно да им се осигури лесен достъп до правна помощ (например трябва да има списък на компетентни адвокати по наказателно право, с които заподозрените могат да се свържат).
- **НЕЗАВИСИМОСТ НА СЛУЖЕБНИТЕ ЗАЩИТНИЦИ.** Назначаването за служебни защитници на лица, които са обвързани с полицейските и разследващите органи, трябва да бъде забранено.
- **ОПИТ В ОБЛАСТТА НА НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВО.** Всички служебни защитници трябва да притежават познания в областта на наказателното право. Това следва да бъде задължително изискване за всички адвокати, практикуващи в сферата на правната помощ.
- **СПЕЦИАЛИЗИРАНИ АДВОКАТИ.** При идентифицирана уязвимост на дадено лице задължително трябва да му се назначи адвокат, който е преминал специализирано обучение за работа с обвиняеми с интелектуални и/или психосоциални увреждания.

- **ВРЕМЕ ЗА ПОДГОТОВКА.** На заподозрените трябва да се осигурят необходимото време и поверителност за срещата им с адвокат. Адвокатите трябва своевременно да получават досиетата на своите подзащитници, за да могат да се подготвят по делото.
- **ПСИХОСОЦИАЛНА ПОДКРЕПА.** Лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания трябва да получават безплатна психосоциална подкрепа по време на цялото наказателно производство.

1.1.1.6 Записване на разпити

- **АУДИО-ВИЗУАЛНИ ЗАПИСИ.** Всички разпити в полицейското управление трябва да бъдат записвани с помощта на аудио-визуални средства.
- **ЗАЩИТА НА ДАННИТЕ.** За да се осигури неприкосновеността на личните данни на задържаните, трябва да се въведат защитни мерки за предотвратяване на разпространението на лични данни за цели, различни от нуждите на наказателното разследване.

1.1.2 Процесуални действия на органите на досъдебното производство

1.1.2.1 Оценка на уязвимостта

- **ЛИЧЕН КОНТАКТ.** Съдията трябва лично да се срещне с обвиняемия, преди да вземе решение за задържането му под стража или за извършване на съдебномедицинска експертиза. Ако на лицето му е невъзможно да се яви в съда, съдията трябва да го посети в институцията, където е настанено. Също така е желателно съдиите да поддържат контакт с услугите за хора с увреждания, с организациите на хора с увреждания и със защитените жилища за такива хора.
- **ОБСТОЙНИ МЕДИЦИНСКИ ЕКСПЕРТИЗИ.** Медицинските и психиатричните експерти трябва да отделят толкова време за разговори със заподозрените/обвиняемите, колкото е необходимо, за да получат пълна представа за състоянието им. В заключенията си експертите не бива да копират откъси от други експертизи.

1.1.2.2 Право на информация

- **ПРЕДОСТАВЯНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ.** Винаги, когато на дадено лице с интелектуални и/или психосоциални увреждания му предстои да присъства на съдебни заседания, то трябва да бъде подготвено от своя адвокат/доверено лице, като предварително му се покаже заседателната зала. Трябва да му се обясни кой ще присъства на заседанието, кога и как лицето ще има право да говори, кой ще го подкрепя в залата, къде ще има на разположение вода, тоалетна и пр.
- **ОСИГУРЯВАНЕ НА ДОСТЪПНА ИНФОРМАЦИЯ.** Преди съдебното заседание съдията на досъдебното производство трябва да осигури на обвиняемите с интелектуални и/или психосоциални увреждания подходящи и достъпни информационни материали (например видео- и аудиоматериали, информация, предоставена посредством жестомимичен език или написана на Брайлово писмо, с големи букви или в друг лесен за четене формат). Обвиняемите трябва да бъдат информирани относно процесуалните им права, задържането под стража, етапите на производството, както и относно последствията от техните действия или бездействие. Информационните материали трябва да са на разположение на обвиняемите през цялото време, докато те се намират в следствения арест.
- **ЗАДЪЛЖИТЕЛНА ПРОВЕРКА НА РАЗБИРАНЕТО.** Съдията трябва устно да разясни на обвиняемия ключовите положения в процесуалните му права и да изиска от него да повтори получената информация със собствени думи.
- **СВОЕВРЕМЕННО ИНФОРМИРАНЕ.** Съдията трябва да информира лицето за процесуалните му права преди първия разпит.

1.1.2.3 Лишаване от свобода

- **ПРИ ВЪЗМОЖНОСТ ДА СЕ ИЗБЯГВА ЗАДЪРЖАНЕТО.** В случаите на лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания трябва да се използват алтернативи на задържането под стража винаги, когато това е възможно. В съдебномедицинските дневни центрове (където такива са налични) трябва да има условия за последваща медицинска грижа.

- **ОСИГУРЯВАНЕ НА НАЙ-ВАЖНИТЕ УСЛОВИЯ.** На задържаните лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания трябва да бъдат осигурени следните условия:
  - » изчерпателна и разбираема информация относно наказателното производство, в което участват
  - » гаранции срещу прекомерно дълъг период на задържане
  - » редовен достъп до адвокат и възможност за поверителни срещи с него
  - » редовен достъп до роднини/близки лица
  - » достъп до занимания
  - » медицинска помощ и достъп до лесна за разбиране информация относно диагнозата и прилаганите терапии.
- **КАПАЦИТЕТ НА МЕСТАТА ЗА ЗАДЪРЖАНЕ.** Затворите и местата за извършване на съдебномедицински експертизи/принудително лечение трябва да осигуряват адекватен капацитет и модерни условия (хигиена, занимания и пр.), както и възможности за разделно настаняване на жени, мъже и непълнолетни.
- **НАБЛЮДЕНИЕ И ПРОВЕРКА.** Когато лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания биват лишавани от свобода, полицейските управления, следствените арести, както и болниците/медицинските центрове за съдебномедицинска експертиза трябва да подлежат на редовно наблюдение и проверка от независими институции, като например националните институции за правата на човека, омбудсманските институции или НПО за правата на човека. Посещенията с цел наблюдение и проверка трябва да включват и поверителни разговори насаме със задържаните.

1.1.2.4 Право на медицинска помощ

- **ГОДНОСТ ЗА ЗАДЪРЖАНЕ.** Психичното състояние на всяко задържано лице трябва да бъде (повторно) оценено от лекар, притежаващ нужната квалификация. Медицинската експертиза трябва да бъде обстоятелствено проведена и лекарят трябва да отдели нужното време, за да получи пълна представа за състоянието на задържания.

- **МЕДИЦИНСКА ПОМОЩ В МЕСТАТА ЗА ЗАДЪРЖАНЕ.** На лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания трябва да се осигурява адекватна медицинска помощ.
- **СПРАВЯНЕ С КРИЗИСНИ СИТУАЦИИ.** Трябва да има на разположение екип за кризисна интервенция, който при кризисни ситуации да успокоява пациентите в психиатричните и съдебно-психиатричните отделения. Този екип следва да се състои от подходящо обучени медицински сестри и лекари.
- **КВАЛИФИЦИРАНИ СЪДЕБНОМЕДИЦИНСКИ ЕКСПЕРТИ.** Съдебномедицинската експертиза (медицинска оценка, която служи като доказателство в съда) относно психичното състояние на всеки обвиняем/задържан трябва да бъде извършвана от квалифицирани съдебни лекари. Списъкът със съдебни експерти психиатри трябва да съдържа и подкатегории, за да може съдилищата да назначават най-компетентния експерт за даден случай.
- **КАЧЕСТВЕН КОНТРОЛ.** Експертното мнение трябва да подлежи на качествен контрол. Трябва да има санкции за недобросъвестно изготвени експертизи.
- **ОБЯСНЕНИЕ НА ДИАГНОЗАТА.** Диагнозата и прилаганото лечение трябва да бъдат обяснени на заподозрения/обвиняемия в достъпен формат, който е разбираем за него (например на Брайлово писмо, лесни за четене материали и пр.).
- **ПОВЕРИТЕЛНОСТ.** Поверителността на медицинския преглед и оценка трябва да бъде строго спазвана.

1.1.2.5 Право на адвокат/право на подкрепа от доверено лице/законен представител

- **ЗАДЪЛЖИТЕЛНО ПРИСЪСТВИЕ НА ДОВЕРЕНО ЛИЦЕ.** На всеки обвиняем задължително трябва да се осигури присъствие на доверено лице по време на всички заседания от досъдебното производство. Довереното лице трябва да е обвързано от задължение за поверителност и не може да дава показания като свидетел в следващите етапи на производството.
- **ИЗБОР НА СЛУЖЕБЕН ЗАЩИТНИК.** Обвиняемите трябва да могат да упражнят правото си на избор на адвокат, дори и в случаите, когато им се предоставя служебна защита.
- **НЕЗАВИСИМОСТ НА СЛУЖЕБНИТЕ ЗАЩИТНИЦИ.** Назначаването за служебни защитници на лица, които са обвързани с разследващите органи, трябва да бъде забранено.
- **ОПИТ В ОБЛАСТТА НА НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВО.** Всички служебни защитници трябва да притежават опит в областта на наказателното право.
- **СПЕЦИАЛИЗИРАНИ АДВОКАТИ.** При идентифицирана уязвимост на дадено лице трябва задължително да му се назначи адвокат, който е преминал специализирано обучение за работа с обвиняеми с интелектуални и/или психосоциални увреждания.
- **ВРЕМЕ ЗА ПОДГОТОВКА.** На обвиняемите трябва да се осигурят необходимото време и поверителност за среща с адвоката им. Служебните защитници трябва да отделят повече време за подготовка на своите клиенти – да им обяснят правните положения по разбираем за тях начин и да ги подготвят за процеса. Те трябва да обърнат особено внимание на това да информират подзащитните си относно значението и последствията от задържането с цел извършване на съдебномедицинска експертиза и вероятността за принудително медицинско лечение.
- **ПСИХОСОЦИАЛНА ПОДКРЕПА.** Лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания трябва да получават безплатна психосоциална подкрепа по време на цялото наказателно производство.

1.1.3 Прокуратура

- **ОСИГУРЯВАНЕ НА ПРОЦЕСУАЛНИТЕ ГАРАНЦИИ.** Прокурорът, който отговаря за разследването, трябва да гарантира:
  - » о своевременно образуване на досъдебно производство и предявяване на обвинителен акт
  - » о даване на обяснения по начин, който е ясен и разбираем за заподозрения/обвиняемия
  - » о своевременно назначаване на медицинска експертиза, която да се произнесе относно вменяемостта/невменяемостта на обвиняемия
  - » о своевременно назначаване на адвокат
  - » о осигуряване на гаранции за предотвратяване на изтезания, нечовешко и унижително отнасяне от страна на полицейските служители.
- **СПЕЦИАЛИЗИРАНИ ПРОКУРОРИ.** Тъй като решенията относно хода на производството и необходимостта от задържане под стража или от задържане за съдебномедицинска експертиза зависят от прокурора, то делата, касаещи лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания, трябва да бъдат възлагани на прокурори, които са преминали специализирано обучение за работа с такива лица.

1.2 СЪДЕБНА ФАЗА

- **СПЕЦИАЛИЗИРАНИ СЪДИЛИЩА/СЪДЕБНИ СЪСТАВИ.** Делата срещу подсъдими с интелектуални и/или психосоциални увреждания трябва да се разглеждат от специализирани съдии, които притежават съответните познания, професионален опит, както и нужния подход. Съдебният състав трябва да включва специализирани съдебни заседатели (например педагози, експерти по психично здраве и пр.).

1.2.1 Оценка на уязвимостта

- **ВТОРО ЕКСПЕРТНО МНЕНИЕ.** Законният представител/адвокатът на подсъдимото лице може да поиска от съда да назначи допълнителна експертиза или повторен преглед при конкретни експерти. Като алтернативна възможност второто експертно заключение трябва да бъде осигурено съгласно принципа за състезателност (в случаите, когато подсъдимият не

е съгласен с първичното експертно заключение). Трябва да има възможност да бъдат използвани услугите на който и да е специалист, а не само на онези, които са вписани в списъка на одобрените съдебни психиатри. Второто експертно мнение следва да бъде считано от прокурора и съда като заключение с еквивалентна сила на първото. Прокурорът и съдът са длъжни да обосноват решението си да зачетат мнението на единия или другия експерт посредством мотивирано решение.

1.2.2 Право на информация

- **ДОСТЪПНА ИНФОРМАЦИЯ.** Основните съдебни документи (информацията за процесуалните права на подсъдимия, обвинителният акт, присъдата и призовката) трябва да бъдат предоставени в достъпен формат (т.е. в лесно четим текст, чрез видеоматериали с графично изображение на правата на подсъдимия и др.). Съдиите и прокурорите трябва да използват прост език и да имат уважително отношение както по време на съдебното производство, така и при прочитане на присъдата и следва да се съобразяват с нуждите на подсъдимия.
- **ПРЕВОД.** Съдиите трябва да използват услугите на преводачи, които могат да общуват с подсъдимия чрез алтернативни или помощни средства.

1.2.3 Право на достъп до адвокат/подкрепа от доверено лице

- **ЗАДЪЛЖИТЕЛНО УЧАСТИЕ НА АДВОКАТ.** Законното представителство е задължително за лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания, чиито увреждания им пречат да участват в наказателното производство. Не трябва да се провеждат съдебни заседания без присъствието на адвокат. Всички показания, които са получени в отсъствието на адвокат (било то в досъдебната или съдебната фаза), трябва да се считат за негодни.
- **ОЦЕНКА НА ПРАВНАТА ПОМОЩ.** На подсъдимите лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания трябва да се предоставя ефективна правна помощ. Съдилищата трябва да разполагат с механизми и процедури за оценка, позволяващи замяната на адвокат, който не може да осигури ефективно процесуално представителство.

- **ДОВЕРЕНО ЛИЦЕ.** Трябва да се осигури присъствието на доверено лице, което да оказва подкрепа на подсъдимия по време на съдебното производство и да му помага да разбира и успешно да се справя с хода на производството.

1.2.4 Поверителност

- **ЗАКРИТИ ЗАСЕДАНИЯ.** Обществеността не бива да бъде допускана до изслушванията на подсъдимия и вещите лица, когато последните дават експертното си мнение относно годността на подсъдимия да участва в производството и да носи наказателна отговорност.

1.2.5 Аудио-визуални записи

- **АУДИО-ВИЗУАЛНИ ЗАПИСИ.** Всички разпити и заседания с участието на лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания трябва да бъдат записвани с помощта на аудио-визуални устройства. Трябва да се гарантира защитата на личните данни (например документацията с личните данни може да се ползва само на място, но не и да бъде преснимана).

1.2.6 Присъда

- **ДОСТЪПНА ИНФОРМАЦИЯ.** Съдебното решение трябва да бъде обяснено на подсъдимия по разбираем за него начин. Съдията трябва да се увери, че подсъдимият е разбрал най-важната информация (като го помоли например да повтори чутото със собствени думи).

1.3 СРЕДСТВА ЗА ЗАЩИТА

- **ЕФЕКТИВНИ СРЕДСТВА ЗА ЗАЩИТА.** Средствата за защита трябва да послужат за ефективно обжалване срещу нарушения на процесуалните права на който и да е етап от наказателното производство, включително и в досъдебната фаза. Нещо повече – трябва да се предвидят възможности да се обжалва заключението от експертизата (като евентуално се взима второ експертно мнение), както и съдебното решение.

2. ПРЕПОРЪКИ ОТ ЗАСЕГНАТИ ЛИЦА

На повечето от интервюираните засегнати лица им беше трудно да дадат конкретни препоръки. Въпреки това те успяха да изтъкнат някои проблеми и да изразят желаниа, както следва:

- **ПРЕДОСТАВЯНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ ВЪВ ВАРИАНТ, КОЙТО Е ДОСТЪПЕН ЗА ХОРА С ПРЕЧКИ В РАЗБИРАНЕТО.** Мисля, че те трябва да говорят бавно и отчетливо. Така част от информацията може да ти остане в главата. Това би било добре.²⁹
- **ПОДКРЕПА ОТ ДОВЕРЕНО ЛИЦЕ.** Някои от интервюираните бяха получили подкрепа от доверени лица (социални работници, настойници, застъпници, адвокат, семейство) по време на наказателното производство. Те споделиха, че тази подкрепа е била много полезна и важна за тях. Интервюираните заявиха, че благодарение на тази подкрепа са се чувствали по-уверени и по-спокойни, че интересите им са защитени в тази трудна обстановка. Искане ми се да можех да се обадя на някого и така нямаше да се чувствам толкова сам. [...] На настойника ми например. Така щеше да ми е по-добре, защото имах нужда от тази помощ (Австрия, интервю със засегнато лице № 5). Довереното лице може да помогне при подготовката за процеса и да окаже подкрепа, като отговаря на важни въпроси. Също и да говорим за всичко, за да знае човек повече за съдебния процес, който го очаква. Никои не ме подготви за процеса. Ей това ми се иска.³⁰

- **ПОВЕЧЕ ВРЕМЕ ЗА ПРЕДВАРИТЕЛНА ПОДГОТОВКА С АДВОКАТ.** Много от интервюираните изказаха критики относно липсата на време за подготовка с адвокат. Те се бяха запознали с адвоката си точно преди самия процес и бяха обсъждали делото само накратко. Така те са се чувствали недобре представявани или подготвени. Поради това е препоръчително адвокатите да отделят повече време за подготовката на делото, за да могат да получат по-добра представа за човека, когото представляват, както и за делото му. Също адвокатите трябва да обясняват на подзащитните лица съдебните процедури и термини. Адвокатите трябва да предоставят повече информация относно онези членове от Наказателния кодекс, които са относими конкретно към лица с психични проблеми, както и относно значението на/последствията от прилагането на тези разпоредби.
- **ПОВЕЧЕ ВРЕМЕ ЗА ПРОВЕЖДАНЕТО НА МЕДИЦИНСКАТА ЕКСПЕРТИЗА.** Интервюираните, които бяха преминали медицинска експертиза, споделиха, че времето, отделено за преглед, е било между 10 и 45 минути. Те изразиха раздразнение от факта, че вещото лице е направило толкова бързо заключения за здравния им статус и за вида на психичните им проблеми. По-специално интервюираните изразиха желание да се отделя повече време за срещите с вещо лице.
- **МЕДИЦИНСКА ЕКСПЕРТИЗА.** Един от интервюираните изказа препоръка медицинската експертиза да се прави преди първия разпит в полицията, тъй като способността на дадено лице с увреждания да осмисли какво се случва зависи от конкретната фаза на психосоциално разстройство, в която се намира, както и на ситуацията, в която се намира към дадения момент. Най-важното е да ти направят медицинска експертиза още преди каквито и да е разпити в полицията, за да се види дали изобщо може да те разпитват и дали си на себе си. Защото понякога ти дават повече лекарства, а друг път – по-малко. Така че трябва да се нагодиш към различните ситуации. Мисля, че това е много важно.³¹

3. ЗАКОНОДАТЕЛНИ ПРЕПОРЪКИ КЪМ СТРАНИТЕ ЧЛЕНКИ

3.1 Общи препоръки

- **ДА СЕ ПРИЛАГАТ НАКАЗАТЕЛНОПРАВНИ ГАРАНЦИИ, ПОДОБНИ НА ТЕЗИ, КОИТО ЗАКОНЪТ ПРЕДВИЖДА ЗА НЕПЪЛНОЛЕТНИ ЛИЦА.** Заподозрените и обвиняемите лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания може да срещнат затруднения в разбирането на и участието в наказателното производство, които са подобни на тези на непълнолетните лица. Поради това, че и едните, и другите са уязвими в еднаква степен, държавите членки трябва да обмислят възможността процесуалните гаранции за непълнолетни лица да се прилагат по подобен начин и за лица с увреждания. Конкретно тези гаранции включват регламентите по отношение на законното представителство по време на производството, аудио-визуалните записи, достъпната информация, подходящи условия на настаняване в местата за лишаване от свобода и предлагането на алтернативи на задържането.
- **ДА СЕ ДЕФИНИРА ПОНЯТИЕТО „УЯЗВИМИ ЗАПОДОЗРЕНИ“.** Националните наказателни законодателства трябва да въведат понятието „уязвими заподозрени“, което да обозначава лица, които не са способни да разбират и ефективно да участват в наказателни производства при равни условия с останалите поради тяхната възраст, психическо или физическо състояние или увреждания.³² Законодателството трябва ясно да определя процесуалните гаранции, които са свързани с тази уязвимост.
- **ПРЕЗУМПЦИЯ ЗА УЯЗВИМОСТ.** Лицата със сериозни психосоциални, интелектуални, физически или сетивни увреждания, психични заболявания или когнитивни разстройства, които им пречат да разбират и ефективно да участват в производството, трябва да могат да се ползват от законоустановена презумпция за уязвимост.
- **ДЕФИНИЦИЯТА ЗА УВРЕЖДАНЕ ДА ОТГОВАРЯ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ СТАНДАРТИ.** Националните наказателни законодателства често използват остаряла или дискриминационна терминология по отношение на лицата с увреждания. Силно се препоръчва всяко законодателство да бъде преработено така, че да отговаря на международните стандарти и по-конкретно на Конвенцията на ООН за хората с увреждания. Съответно

наказателните законодателства трябва да предвиждат гаранции за справедлив процес за всички лица с увреждания, т.е. не само за лицата с психосоциални, но и за тези с интелектуални увреждания.

- **ДА СЕ ОСИГУРЯТ ГАРАНЦИИ ПО ВРЕМЕ НА ЦЯЛОТО ПРОИЗВОДСТВО.** Националните законодателства трябва да гарантират, че процесуалните гаранции за уязвимите лица (правото на достъпна информация, правото на адвокат, правото на медицинска помощ и пр.) са осигурени по време на цялото производство, също и в случаите, когато наказателното производство включва задържане с цел извършване на съдебномедицинска експертиза или принудително медицинско лечение, както и когато са наложени мерки по гражданскоправен път, свързани с лечение на лица с психични проблеми.
- **ДА СЕ ОСИГУРИ ПРИСЪСТВИЕ НА ДОВЕРЕНО ЛИЦЕ/ПОДХОДЯЩ ПЪЛНОЛЕТЕН.** Препоръката на Европейската комисия въвежда термина „подходящо пълнолетно лице“ със следната дефиниция: „роднина или лице, което има социални взаимоотношения с уязвимото лице и което има вероятност да контактува с властите и да даде възможност на уязвимото лице да упражни своите процесуални права“.³³ Държавите членки трябва да интегрират това понятие в своите законодателства и да осигуряват на уязвимите заподозрени подкрепа от доверено лице, посочено от самите тях. Законът също трябва ясно да определя условията, на които да отговарят доверените лица, техните права и задължения, и трябва изрично да изисква те да бъдат обвързани от задължение за поверителност и да не могат да дават показания като свидетели в хода на производството.

3.2 Оценка на уязвимостта

- **ДА СЕ ВЪВЕДАТ МЕХАНИЗМИ ЗА ОЦЕНКА.** Страните членки трябва да въведат ясни и конкретни механизми за оценка, с чиято помощ полицейските служители, лекарите в полицията, прокурорите, съдиите и служителите в местата за лишаване от свобода да могат да идентифицират уязвимостта на даден заподозрян/обвиняем/подсъдим, която произтича от неговите интелектуални или психосоциални увреждания. Тези механизми трябва да включват индикатори, ориентировъчни въпроси, независими експертизи, аудио-визуални записи и пр. При всички случаи тези механизми трябва да следват точна, предвидима и прозрачна процедура, която да е и достатъчно гъвкава, за да може да се пригоди към конкретния случай.

- **ДА СЕ ОСИГУРЯТ НЕЗАВИСИМИ МЕДИЦИНСКИ ЕКСПЕРТИ.** Независимостта, квалификацията и регистрационната процедура за професионалистите (вещи лица), които извършват началната медицинска експертиза и съставят експертно становище, трябва да бъдат ясно уредени в закона. Всички вещи лица трябва да притежават познания в областта на съдебната медицина.
- **ДА СЕ ОСИГУРЯТ КВАЛИФИЦИРАНИ ЕКСПЕРТИ.** Уязвимостта на лица с интелектуални увреждания трябва да бъде оценявана от експерти – педагози, психолози или социални работници, които притежават необходимите квалификации и познания относно интелектуалните увреждания.
- **ДА СЕ ПРОВЕЖДАТ ЗАКРИТИ ЗАСЕДАНИЯ.** Законът трябва винаги да изисква заседанията да се провеждат при закрити врата в случаите, които касаят уязвими извършители или когато вещи лица излагат експертното си мнение относно годността на подсъдимия да участва в производството и относно неговата вменяемост.
- **ДА СЕ ПРЕДВИЖДА ВЪЗМОЖНОСТ ЗА НЕЗАВИСИМ ПРЕГЛЕД.** Законодателството трябва да предвижда възможност за обвиняемото лице или неговия законен представител за оспорване на експертното заключение. Законът трябва да предвижда процедура за евентуално официално преразглеждане на началната експертиза от независими експерти. Тази процедура трябва да е безплатна за заподозряното/обвиняемото лице. За да се избегне евентуална пристрастност, основана на вътрешни зависимости в професионалната йерархия, проверителите трябва да са квалифицирани професионалисти, които не са избрани от съдебния регистър на сертифицираните съдебно-психиатрични експерти. Второто експертно мнение трябва да има същата доказателствена тежест пред прокурора и съда. Прокурорът и съдът са длъжни да обосноват и мотивират решението си да зачетат мнението на единия или другия експерт.
- **ДА СЕ УПРАЖНЯВА КОНТРОЛ НАД ЕКСПЕРТНОТО МНЕНИЕ.** Законът трябва да предвижда ефективни служебни механизми за контрол на качеството на експертизата (например редовни проверки без предупреждение). Трябва да се предвидят законови последици за издаването на недобросъвестни експертизи (например експертите да подлежат на нака-

зателна отговорност, временно отстраняване или изключване от списъка на одобрените експерти, овъзмездяване на обвиняемото лице и/или възобновяване на производството).

3.3 Право на информация

- **ИНФОРМАЦИЯТА ДА СЕ ПРЕДОСТАВЯ НА ДОСТЪПЕН ЕЗИК.** В националните законодателства трябва да залегне изискването информацията, свързана с процесуалните права и задължения и законовите последици, произтичащи от спазването или нарушаването на тези права по време на задържане и разпит от полицията, а също и в който и да е от етапите на наказателното производство, да бъдат предоставяни в различни варианти, които са достъпни за хора с пречки в разбирането (Брайлово писмо, лесно четим формат, аудио, видео със субтитри, жестомимичен и друг превод и т.н.). Препоръчително е при разработване на тези материали страните членки да използват услугите на НПО, които работят с хора с увреждания.
- **ДА СЕ КОНКРЕТИЗИРА ПРОЦЕДУРАТА ЗА ИНФОРМИРАНЕ.** Законът трябва да съдържа стриктна процедура за информирание на уязвими заподозрени, която да конкретизира времето, отговорното лице и улесненията, които трябва да са налични за предоставяне на информация на заподозрени, обвиняеми и задържани лица. Властите трябва да предоставят информацията във формат, който е достъпен за хора с пречки в разбирането, веднага щом има основания да се предположи наличието на евентуално интелектуално и/или психосоциално увреждане, а не само по молба от страна на заподозрения.

3.4 Аудио-визуални записи

- **ДА СЕ ПРАВЯТ АУДИО-ВИЗУАЛНИ ЗАПИСИ.** Националните закони трябва да изискват изготвянето на задължителни аудио-визуални записи на всички разпити и съдебни заседания от момента на първия разпит в полицията и по време на цялото производство. Държавите трябва да се стремят да въведат аудио-визуалните записи като редовна практика. С цел защита на личните данни записаният материал трябва да е достъпен единствено на заинтересованите лица в даденото наказателно производство, на които да бъде забранено да копират и разпространяват известните им лични данни.

3.5 Право на достъп до адвокат

- **ЗАДЪЛЖИТЕЛНО ДА СЕ ОСИГУРЯВА АДВОКАТ.** При никакви обстоятелства не бива да се допуска лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания, които са неспособни ефективно да участват в наказателното производство и да се защитават сами, да отказват правото на адвокат/служебен защитник. Тъй като често е трудно да се идентифицира уязвимостта на даден заподозрян, то е желателно националните закони да изискват задължителното присъствие на адвокат за всички заподозрени от първия разпит в полицията и през целия ход на наказателното производство.
- **ДА СЕ ОБЯВЯВА НЕГОДНОСТ НА ДОКАЗАТЕЛСТВА, СЪБРАНИ ПРИ ЛИПСА НА ЗАКОННО ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО ПО ВРЕМЕ НА РАЗПИТ/ЗАСЕДАНИЕ.** В случаите, когато разпит или съдебно заседание са се провели в отсъствие на адвокат, но въпреки това полицейските или съдебните протоколи са предоставени като доказателство в производството, такова доказателство следва да се счита за негодно.
- **ДА СЕ РЕФОРМИРАТ СИСТЕМИТЕ ЗА ПРЕДОСТАВЯНЕ НА ПРАВНА ПОМОЩ.** Страните членки се насърчават да преработят системите си за предоставяне на правна помощ така, че да гарантират тя да се предоставя от адвокати, преминали подходящо обучение по наказателно право и по работа с хора с интелектуални и/или психосоциални увреждания. За тази цел страните членки трябва да осигурят необходимите финансови средства за предоставянето на правна помощ и за въвеждането на механизми за контрол на качеството.
- **ДА СЕ ОСИГУРЯВА ЗАДЪЛЖИТЕЛНА ПРАВНА ПОМОЩ ОТ МОМЕНТА НА ЗАДЪРЖАНЕ.** Наказателнопроцесуалното законодателство и законите, уреждащи процедурите за задържане, трябва да предвиждат възможност за предоставяне на правна помощ по време на полицейското производство.
- **ДА СЕ ОСИГУРЯВА ПСИХОСОЦИАЛНА ПОДКРЕПА.** Националните законодателства трябва да осигуряват на лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания правото да получават безплатна психосоциална подкрепа по време на цялото наказателно производство. В тази връзка трябва да се укрепи системата на човешките ресурси, като се създаде по-надеждна мрежа от адвокати и настойници. Това трябва да са специа-

листи, които вече сътрудничат със съдилищата (например чрез оказване на подкрепа на жертви), които са преминали специализирано обучение и които биха могли да играят по-значителна роля в производството.

3.6 Право на медицинска помощ

- **ДА СЕ ОСИГУРЯВА СПЕЦИАЛИЗИРАНА МЕДИЦИНСКА ПОМОЩ.** Националните законодателства трябва да предвидят конкретни механизми и процедури, които да позволяват оказването на своевременна и редовна специализирана медицинска помощ на лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания от момента на арестуването им от полицията и по време на цялото наказателно производство. Тези механизми трябва да гарантират извършване на прегледи от независими здравни професионалисти, както и оказване на медицинска помощ в случаи на полицейско насилие. Едновременно с това трябва да се гарантира спазването на минималните стандарти за защита срещу малтретиране и нечовешко или унижително отношение по време на прилагане на мярката за задържане с цел извършване на (съдебно) медицинска експертиза.

3.7 Лишаване от свобода

- **ДА СЕ ОСИГУРЯТ АЛТЕРНАТИВИ НА ЗАДЪРЖАНЕТО.** Законодателствата на държавите членки трябва да акцентират върху това лишаване от свобода на лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания да се прилага само в краен случай. Ако все пак тази мярка се окаже наложителна, тя трябва да е съразмерна и да отчита специфичните потребности на уязвимите лица. Законът трябва да предвижда редица алтернативи на задържането (като се акцентира върху последваща грижа в съдебномедицински дневни центрове, където са налични) и трябва да гарантира осигуряването на необходимите средства за изпълнението им.
- **ДА СЕ ОСИГУРЯТ АДЕКВАТНИ УСЛОВИЯ ЗА НАСТАНЯВАНЕ.** Националните законодателства трябва да изискват помещенията за задържане в полицейските управления и следствените арести да предлагат подходящи условия за настаняване на лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания. За целта трябва да се предвиждат консултации с неправителствени организации за хора с увреждания, които да разяснят специфичните потребности на тези лица в зависимост от различните видове увреждания. Лицата с интелектуални увреждания трябва да бъдат наста-

нявани в центрове за специализирани грижи. Задържането в досъдебното производство и/или с цел извършване на медицинска експертиза трябва да бъде избягвано винаги, когато е възможно.

3.8 Съобщаване на присъдата по достъпен начин

- **СПЕЦИАЛИЗИРАНИ СЪДИИ.** Законът трябва да изисква делата на обвиняеми лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания да се разглеждат от специализирани съдии, които притежават познания в областта на интелектуалните и/или психосоциалните увреждания, както и съответния професионален опит и подходящ подход. Това би намалило тяхната зависимост от мнението на вещите лица. Съдебният състав трябва да включва специализирани съдебни заседатели (например педагози, експерти по психично здраве и пр.).
- **ПРЕВОД.** Законът трябва да изисква да се използват услугите на съдебни преводачи, които могат да общуват със заподозрените/обвиняемите/подсъдимите чрез алтернативни или помощни средства.

3.9 Наблюдение и проверка

- **МЕХАНИЗМИ ЗА НАБЛЮДЕНИЕ И ПРОВЕРКА (МОНИТОРИНГ).** В страните членки трябва да има действащи национални превантивни механизми (НПМ), които да гарантират защитата от насилие, нехуманно или унижително отношение и спазването на човешките права и процесуалните стандарти за лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания. Местата за лишаване от свобода и психиатричните болници или специализираните психиатрични заведения, където се провеждат стационарни психиатрични експертизи или принудително медицинско лечение, трябва да бъдат обект на редовно наблюдение и проверка. Инспекциите трябва да включват поверителни разговори със задържаните и пациентите. В допълнение към редовните проверки на тези институции от страна на НПМ националните омбудсмански институции за човешки права трябва също да провеждат нарочни разследвания, които да проверяват доколко се прилагат на практика процесуалните гаранции, да разглеждат подадените жалби и да участват в процедурите за преразглеждане.

4. ПРЕПОРЪКИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ПОЛИТИКИТЕ В СТРАНИТЕ ЧЛЕНКИ

- **РЕДОВНИ ОБУЧЕНИЯ ЗА ПРОФЕСИОНАЛИСТИ.** Националните законодателства трябва да изискват всички професионалисти, участващи в наказателни производства, да преминават редовни обучения за идентифициране на и работа с уязвими обвиняеми, включително и лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания, както и обучения за процесуалните им права. За тази цел отговорните органи трябва да разработят програми за обучение на полицейски служители, прокурори, съдии, адвокати и съдебномедицински експерти. Програмите трябва да се разработват в сътрудничество с неправителствени организации за лица с увреждания или с други организации, които представляват лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания.
  - » **ОБУЧЕНИЯ ЗА ПОЛИЦЕЙСКИ СЛУЖИТЕЛИ.** В допълнение към вече съществуващите обучения за полицейски служители страните членки трябва да предприемат мерки за всеобхватно разширяване на уменията и разбирането на всички полицейски служители. За тази цел се препоръчва приемането на ясни и конкретни насоки, които да включват критерии за оценка на уязвимостта. Обученията трябва в еднаква степен да са насочени и към повишаване на нивото на професионализъм в полицейските среди, така че те да могат да изказват пред колегите си съмнения относно евентуална уязвимост на даден заподозрян/обвиняем, без да се безпокоят, че биха станали обект на неуважително отношение от страна на колегите си.³⁴ Добър пример в това отношение е австрийската полиция, която организира 5-дневен семинар на тема интелектуални и/или психосоциални увреждания, който се води от изявени експерти от различни сфери. Семинарът включва информация за различните форми на психосоциални увреждания, правните норми, мнения на вещи лица, разглеждане на казуси от практиката, възможности за алтернативна грижа и последваща подкрепа, както и мнения на организации, които представляват лица с психосоциални увреждания и техните близки.
  - » **ОБУЧЕНИЯ ЗА СЪДИИ И ПРОКУРОРИ.** Понастоящем в никоя от страните – участнички в проекта, не се предлагат обучения за съдии и прокурори. Ето защо към страните членки се отправя строга препоръка да въведат

редовни задължителни обучения, на които да се представя актуална информация за разпоредбите, касаещи лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания, както и информация, свързана с Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания. Тези обучения трябва в еднаква степен да акцентират и върху повишаване на разбирането, споделяне на опита и наученото. Те трябва да разглеждат и влиянието, което интелектуалните и/или психосоциалните увреждания оказват върху способността да се извърши престъпление и да разглеждат възможностите за включване на лицата с увреждания в рехабилитационни програми.

- » **ОБУЧЕНИЯ ЗА АДВОКАТИ.** Отчита се спешната нужда от задължителни обучения за адвокати и особено за служебни защитници. Изследванията показват, че заподозрените с интелектуални и/или психосоциални увреждания, които ползват правна помощ, са свръхпредставени спрямо другите заподозрени.
- » **ОБУЧЕНИЯ ЗА ЛЕКАРИТЕ В ПОЛИЦЕЙСКИТЕ УПРАВЛЕНИЯ И ЗАТВОРИТЕ.** Голяма част от лекарите, които работят в полицейските управления, държавните болници и затворите, са общопрактикуващи лекари, които не притежават необходимите познания за работа с лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания. Всички те трябва да преминават редовни задължителни обучения в сферата на съдебната психиатрия и психичното здраве. Уменията им трябва да подлежат на проверка чрез независими оценки (например от експертни органи за наблюдение и контрол).
- **ПРЕПОДАВАНЕ НА СЪДЕБНА МЕДИЦИНА В УНИВЕРСИТЕТИТЕ.** Страните членки трябва да въведат изучаването на съдебна медицина като област за специализация в учебните програми на студентите по психиатрия и психология. Този курс трябва да включва и разглеждане на вмняемостта на заподозрения, както и неговата годност да участва в наказателно производство при наличието на различни видове увреждания. Ако не е възможно да се въведе изучаването на съдебна медицина в университетските програми, страните членки трябва да осигурят други еквивалентни форми за обучение.
- **ПОДОБРЯВАНЕ НА СЪТРУДНИЧЕСТВОТО И ОБМЯНАТА НА ОПИТ.** Липсата на междуинституционално сътрудничество беше изтъкната от интервюираните експерти като един от главните системни недостатъци. Тясното сътрудничество между органите, свързани с наказателното производство, другите заинтересовани страни (например НПО, организации за хора с увреждания) и медицинските експерти спомага за обмяна на информация и

позволява да се използва целият наличен опит, за да се идентифицира евентуална уязвимост на даден заподозрян. Изследванията показват, че към настоящия момент качеството на междуинституционалното сътрудничество зависи главно от степента на лична ангажираност и връзки между онези представители на властите, които имат отношение по даден случай. Случаите на институционализирано сътрудничество са редки и обикновено се наблюдават само при отделни дела. Националните кръгли маси, организирани по проекта „IMPAIR“, бяха много успешни и предоставиха възможност за обмяна на ценно знание и за постигане на взаимно разбиране. Подобен формат би могъл да послужи като постоянен форум за сътрудничество и обмяна, който да се организира през регулярни интервали с акцент върху различни теми и проблеми. Тези форуми биха могли да се свържат към мрежата на вече съществуващите форуми, като например регионални конференции или редовни сбирки на мрежите за психологическа подкрепа и др.

- **УКРЕПВАНЕ НА ГРАЖДАНСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ.** От изключително важно значение е да съществуват компетентни граждански организации (организациите за защита и мониторинг на правата на човека, НПО за хора с увреждания и пр.), както и да се подкрепят дейностите им за повишаване на осведомеността относно правата на хората с интелектуални и/или психосоциални увреждания (включително и правата им в рамките на наказателните производства) и да им се оказва съдействие при проследяване на индивидуалните казуси, създаването на мрежи за взаимопомощ и при застъпничеството им за правилното прилагане на международните и националните стандарти.
- **СОЦИАЛНИТЕ МРЕЖИ КАТО АЛТЕРНАТИВА НА ЗАДЪРЖАНЕТО.** В Австрия Конференциите на социалните мрежи (Sozialnetzkonferenz) включват участието на социалната среда/общността на даден обвиняем при планирането на мерките за неговата реинтеграция. Този формат на мрежа се използва главно за условно освобождаване от принудително медицинско лечение. Целта е да се увеличи броят на такива освобождавания посредством ранна терапия и да се намали времето на задържане.³⁵ Тази успешна практика, която цели да реинтегрира задържаните и освободените от затвора, трябва да се прилага, за да се намалят случаите на задържане на лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания.
- **ОСИГУРЯВАНЕ НА АДЕКВАТЕН КАПАЦИТЕТ ЗА НАСТАНЯВАНЕ В СЪДЕБНОМЕДИЦИНСКИТЕ ОТДЕЛЕНИЯ.** Страните членки трябва да осигурят

гуряват необходимия капацитет за настаняване в съдебномедицинските отделения на болниците и да обезпечават необходимите средства за адекватна подкрепа.

- **СЪЗДАВАНЕ НА ЕКИПИ ЗА КРИЗИСНА ИНТЕРВЕНЦИЯ.** При никакви обстоятелства не трябва да се допуска психиатричните болници да прибягват до намесата на служителите по охрана в отговор на ескалация на поведението на пациенти. Екипите за кризисна интервенция трябва да са съставени от 3–5 медицински сестри, които са преминали специализирано обучение в техники за деескалация на поведението под ръководството на опитна старша сестра, която в идеалния случай е и обучител по деескалационни техники. Екипите трябва да работят на смени, така че да са на разположение денонощно на специален телефонен номер за спешни повиквания. Тези екипи трябва да оказват съдействие на болничния персонал при всички ситуации, които са свързани с прояви на агресия и насилие. Те трябва да гарантират професионално справяне със ситуации на ескалация, да посредничат при разрешаване на конфликти и да придружават лицата след преминаването на инцидента. Тези екипи за кризисна интервенция трябва да са запознати с всички относими правни разпоредби и изисквания, свързани с правата на човека, и трябва да спазват принципа за пропорционалност. Екипите трябва да се стремят да разрешат ситуацията на ескалация чрез вербални методи. При възникването на особено опасни ситуации е допустима полицейска намеса.

5. ПРЕПОРЪКИ ЗА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

- **СЪЗДАВАНЕ НА ДИРЕКТИВА ЗА ПРОЦЕСУАЛНИТЕ ПРАВА НА УЯЗВИМИТЕ ЗАПОДОЗРЕНИ.** Въз основа на констатациите от това изследване е силно препоръчително Препоръката да се транспонира в задължителна Директива. Най-остра е необходимостта от регулация в следните области:
  - » по-широко определение за уязвими пълнолетни лица, което да следва дефиницията, предложена в КПХУ
  - » идентифициране на уязвимостта на заподозрения/обвиняемия посредством институционализирани механизми за оценка
  - » изготвяне и предоставяне на информация на заподозрения в достъпен за него формат още при първото съмнение относно способността му да разбира и ефективно да участва в наказателното производство

- » качеството на законното представителство (в частност на служебната защита), както и необходимостта от такова още при първия разпит в полицията и по-нататък в производството
  - » качеството на експертизите, както и квалификацията на вещите лица
  - » нуждата от психосоциална подкрепа по време на цялото производство
  - » нуждата от аудио-визуални записи на всички процесуални действия
  - » качеството на условията за настаняване на лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания в местата за задържане/психиатричните отделения.
- **РАЗРАБОТВАНЕ НА ПРОГРАМИ ЗА ОБУЧЕНИЕ НА ПРОФЕСИОНАЛИСТИ.** Настоятелно приканваме Европейския съюз да насърчава и осигурява провеждането на междудисциплинарни обучения за идентификация на интелектуални и/или психосоциални увреждания и процесуални гаранции за лицата с такива увреждания. Понастоящем съществуват огромни празноти в познанията и уменията в тази област, които държавите членки, изглежда, не са склонни да попълнят без настойчивата подкрепа на Европейския съюз.
  - **ВЗАИМООБМЕН.** На кръглите маси и работните срещи за изграждане на капацитет, които се организираха по проекта „IMPAIR“, се открииха важността и нуждата от обмен на познания между заинтересованите лица. Препоръчително е да се институционализира провеждането на редовни срещи на заинтересованите лица, на които да се обсъждат реалните развиятия и предизвикателства и да се подобряват професионалното сътрудничество и обмен.
  - **НАБЛЮДЕНИЕ НА ПРИЛАГАНЕТО НА ПРОЦЕСУАЛНИТЕ ГАРАНЦИИ.** Европейският съюз се насърчава да предприеме мерки за упражняване на редовен мониторинг на прилагането на бъдещата Директива, да идентифицира проблемните области и да оказва подкрепа на страните членки.
  - **ПОСЛЕДОВАТЕЛНОСТ НА ПОЛИТИКИТЕ.** За да се осигурят напълно процесуалните гаранции за лицата с интелектуални и/или психосоциални увреждания, на Европейския съюз се препоръчва да ги въведе последователно във всички относими сфери и особено в разпоредбите относно правната помощ, правото на информация и всички останали относими правни разпоредби.

ПРИЛОЖЕНИЕ I: **КОНТРОЛЕН СПИСЪК – ПЪРВИ ПРИЗНАЦИ, ЧЕ ДАДЕНО ЛИЦЕ БИ МОГЛО** **ДА ИМА ИНТЕЛЕКТУАЛНИ И/ИЛИ ПСИХОСОЦИАЛНИ УВРЕЖДАНЯ**

I. Оценка на признаците на уязвимост от полицейските служители

1. Може ли разпитваното лице да разбира сложна информация и да се изразява?
2. Може ли разпитваното лице да се ориентира във времето и пространството?
3. Страда ли разпитваното лице от очевидно разстройство на мисълта (например лицето говори несвързано) или афективно разстройство (например лицето реагира прекалено емоционално или не изразява почти никаква емоция)?

II. Въпроси към заподозрения

1. Лицето получава ли някаква професионална психосоциална подкрепа (например от социален работник или настойник дали живее в защитено жилище или дали участва в терапевтична програма)?
2. Възможен ли е контакт с доверено лице, за да се набави допълнителна информация относно разпитваното лице?

III. Други индикатори, за които полицейските служители трябва да следят

- Било ли е лицето някога задържано за лечение в психиатрична болница?
- Налична ли е информация за амбулаторно психиатрично лечение?
- Налични ли са психиатрични или психологични експертизи, направени на лицето при предишни дела?
- Приема ли лицето лекарства към настоящия момент?
- Употребило ли е лицето наркотични вещества?
- Употребило ли е лицето алкохол?
- Има ли подадени сведения от колеги относно предишни действия, официално предприемани срещу лицето?
- Има ли информация от роднини, близки и обгрижващи лица относно увреждането на лицето?
- Има ли лицето история с опити за самоубийство?

**ПРИЛОЖЕНИЕ II:
ЗА ПОЛИЦЕЙСКИ СЛУЖИТЕЛИ: ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ИНФОРМИРАНЕ НА
ЗАПОДОЗРЕНИТЕ ЛИЦА ОТНОСНО ТЕХНИТЕ ПРАВА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ ПО
ВРЕМЕ НА НАКАЗАТЕЛНОТО ПРОИЗВОДСТВО**

ЛЕСНО ЧЕТИМ ВАРИАНТ

Полицейските служители са длъжни да прегледат този формуляр заедно със заподозрения. Те трябва да връчат копие на този документ на заподозрения.

- 1. Полицейските служители могат да Ви заведат в полицейското управление, когато считат, че сте извършили нещо забранено. Те трябва да Ви обяснят защо са Ви арестували.**

Разбирам защо полицаите ме арестуваха

ДА/НЕ

- 2. Полицейските служители трябва да Ви разяснят Вашите права веднага. Всички хора имат права. Те са важни. Благодарение на тези права Вие можете да вършите следното:**

а) Имате право да поискате полицаият да се обади на един човек (например роднина/някой, който се грижи за Вас/настояник).

Искам да се обадя на някого.

ДА/НЕ

б) По време на телефонния разговор Вашият близък може да разбере, че сте арестуван/а и къде сте. Не е позволено да се съобщава по телефона защо сте арестуван/а.

Аз ще говоря на български/друг език.

ДА/НЕ

Искам полицаият да се обади на някого от мое име.

ДА/НЕ

- в) Може да се обадите на адвокат. Много е важно да имате адвокат. Той Ви дава правни съвети. Ако нямате личен адвокат, можете да говорите с адвокат от списъка на дежурните служебни адвокати безплатно.

Искам да се обадя на адвокат.

ДА/НЕ

3. Имате право да не казвате на полицията нищо. Ако мислите, че ще Ви помогне, говорете.

Искам да кажа нещо на полицаите.

ДА/НЕ

Искам да не казвам нищо.

ДА/НЕ

*Искам да кажа нещо на полицаите,
когато пристигне моят адвокат*

ДА/НЕ

4. Ако имате нужда от помощ, за да разберете всичко, можете да поискате от полиция да извика преводач.

Искам преводач (специална помощ).

ДА/НЕ

5. При всеки разговор (разпит в полицията, преглед при лекар), моля, съобщавайте, ако някое от следните твърдения важи за Вас:

Вземам лекарства всеки ден/често.

ДА/НЕ

Имам настойник или асистент.

ДА/НЕ

Имам ТЕЛК решение.

ДА/НЕ

6. Имате право на преглед от лекар.

Искам да ме прегледа лекар.

ДА/НЕ

7. След 24 часа полицията трябва:

- » Или да Ви освободи
- » Или да Ви задържи в ареста

*Разбирам, че не може да ме задържат
в полицията за повече от 24 часа.*

ДА/НЕ

8. В края на полицейския разпит трябва да подпишете протокол. Информацията от този протокол може да бъде използвана срещу Вас в наказателното производство. Моля, първо прочетете много внимателно протокола, преди да го подпишете. Важно е да разбирате какво пише в протокола. В протокола трябва да пише това, което Вие сте казали на полицейския служител.

Разбирам цялата информация в този формуляр.

ДА/НЕ

Имам нужда от допълнителни обяснения.

ДА/НЕ

ПРИЛОЖЕНИЕ III:

ЗА СЪДИИ: ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ИНФОРМИРАНЕ НА ОБВИНЯЕМИ ЛИЦА ОТНОСНО ТЕХНИТЕ ПРАВА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ ПО ВРЕМЕ НА НАКАЗАТЕЛНОТО ПРОИЗВОДСТВО

ЛЕСНО ЧЕТИМ ВАРИАНТ

Съдебните служители са длъжни да прегледат този формуляр заедно с обвиняемия. Те трябва да връчат копие на този документ на обвиняемия.

- 1. Вие се намирате в затвор/следствен арест. Съдията трябва да Ви обясни защо сте задържан.**

Разбирам защо съм в затвора/ареста.

ДА/НЕ

- 2. Съдията трябва да Ви разясни Вашите права веднага. Всички хора имат права. Важно е те да се знаят. Тези права Ви позволяват да вършите следното:**

а) Имате право да се обадите на един човек (например роднина, някой, който се грижи за Вас или настойник). Вие трябва да можете да говорите с този човек по телефона. Ако не можете да го направите поради важна причина, тогава служителят в ареста/затвора може да се обади вместо Вас.

Искам да се обадя на някого.

ДА/НЕ

б) Имате правото да се обадите на адвокат. Много е важно да имате адвокат. Той Ви дава правни съвети. Ако нямате личен адвокат, може да се обадите на служебен адвокат безплатно.

Искам да се обадя на адвокат.

ДА/НЕ

- 3. Имате право да не казвате на съдията нищо освен такава информация, която може да Ви помогне.**

Искам да кажа нещо на съдията.

ДА/НЕ

Искам да не казвам нищо.

ДА/НЕ

Искам да кажа нещо на съдията, когато пристигне моят адвокат.

ДА/НЕ

4. Ако имате нужда от помощ, за да разберете всичко, можете да поискате от съдията да извика преводач.

Искам преводач (специална помощ).

ДА/НЕ

5. Моля, кажете на съдията, ако следните твърдения важат за Вас:

Вземам лекарства всеки ден/често.

ДА/НЕ

Имам настойник или асистент.

ДА/НЕ

Имам ТЕЛК решение.

ДА/НЕ

6. Имате право на преглед от лекар.

Искам да ме прегледа лекар.

ДА/НЕ

7. Съдията ще реши:

- » Или да Ви освободи
- » Или да Ви остави в ареста максимум до 2 месеца (или до 8 месеца, ако сте обвинен/а в тежко престъпление). През това време той ще Ви разпита отново. Ще имате адвокат, който да Ви помага.

Разбирам, че след разпита или ще ме освободят, или ще трябва да остана в следствения арест.

ДА/НЕ

8. В края на разпита съдията ще състави протокол. Информацията в този протокол може да бъде използвана срещу Вас в наказателното производство. В протокола трябва да пише това, което Вие сте казали пред съдията.

Разбирам цялата информация в този формуляр/декларация.

ДА/НЕ

Имам нужда от допълнителни обяснения.

ДА/НЕ

ПРИЛОЖЕНИЕ IV: Препоръка на Европейската комисия

ПРЕПОРЪКА НА КОМИСИЯТА

от 27 ноември 2013 г.

относно процесуалните гаранции за уязвими лица, които са заподозрени или обвиняеми в наказателно производство
2013/С 378/02

ЕВРОПЕЙСКАТА КОМИСИЯ,

като взе предвид Договора за функционирането на Европейския съюз, и по-специално член 292 от него,

като има предвид, че:

- (1) Целта на настоящата препоръка е да се насърчат държавите членки да укрепят процесуалните права на всички заподозрени или обвиняеми, които не са в състояние да разбират и да участват ефективно в наказателното производство поради възрастта си, умственото или физическото си състояние или поради увреждания („уязвими лица“).
- (2) Чрез установяването на минимални норми относно защитата на процесуалните права на заподозрените или обвиняемите настоящата препоръка следва да засили доверието на държавите членки в системите за наказателно правосъдие на останалите държави членки и по този начин може да спомогне за постигане на по-широко взаимно признаване на присъдите и съдебните решения по наказателни дела.
- (3) Стокхолмската програма¹ постави силен акцент върху укрепването на правата на лицата в наказателните производства. В точка 2.4 от нея Европейският съвет прикани Комисията да представи предложения, с които да се въведе поетапен подход² за укрепване на правата на заподозрените или обвиняемите.
- (4) До настоящия момент са приети три мерки, а именно Директива 2010/64/ЕС на Европейския парламент и на Съвета³, Директива 2012/13/ЕС на Европейския парламент и на Съвета⁴ и Директива 2013/48/ЕС на Европейския парламент и на Съвета⁵.
- (5) Позоваванията в настоящата препоръка на заподозрени или обвиняеми, които са задържани, следва да се разбират като отнасящи се до всяка ситуация, при която в хода на наказателното производство заподозрените или обвиняемите са лишени от свобода по смисъла на член 5, параграф 1, буква в) от ЕКПЧ съгласно тълкуването му в съдебната практика на Европейския съд по правата на човека.

- (6) Своевременното установяване и признаване на уязвимостта на лице, което е заподозряно или обвиняемо в рамките на наказателно производство, е от особено значение. За тази цел следва да се извършва първоначална преценка от полицейските служители, правоприлагащите или съдебните органи. Компетентните органи следва също така да могат да искат от независим експерт да провери степента на уязвимост, нуждите на уязвимото лице и доколко предприетите или планираните спрямо него мерки са подходящи.
- (7) Заподозрените или обвиняемите лица или техните адвокати следва да имат правото да оспорят в съответствие с националното право преценката за евентуалната им уязвимост, извършена в рамките на наказателното производство, особено ако това значително би попречило или ограничило упражняването на основните им права. Това право не води до пораждаване на задължение за държавите членки да осигурят специална процедура за обжалване, отделен механизъм или процедура за обжалване на подобен пропуск или отказ.
- (8) Терминът „законен представител“ означава лице, което представлява интересите на уязвимо лице и контролира воденето на неговите правни дела. Пример за това е по-специално назначеният от съда попечител на уязвимо лице.
- (9) Терминът „подходящо пълнолетно лице“ означава роднина или лице, което има социални взаимоотношения с уязвимото лице и което има вероятност да контактува с властите и да даде възможност на уязвимото лице да упражни своите процесуални права.

---

(1) ОВ С 115, 4.5.2010 г., стр. 1.

(2) ОВ С 295, 4.12.2009 г., стр. 1.

(3) Директива 2010/64/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 20 октомври 2010 г. относно правото на устен и писмен превод в наказателното производство (ОВ L 280, 26.10.2010 г., стр. 1).

(4) Директива 2012/13/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 май 2012 г. относно правото на информация в наказателното производство (ОВ L 142, 1.6.2012 г., стр. 1).

(5) Директива 2013/48/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 октомври 2013 г. относно правото на достъп до адвокат в наказателното производство и в производството по европейска заповед за арест и относно правото на уведомяване на трето лице при задържане и на осъществяване на връзка с трети лица и консулски органи през периода на задържане (ОВ L 294, 6.11.2013 г., стр. 1).

(6) Рамково решение 2002/584/ПВР на Съвета от 13 юни 2002 г. относно европейската заповед за арест и процедурите за предаване между държавите членки (ОВ L 190, 18.7.2002 г., стр. 1).

- (10) Уязвимите лица се нуждаят от подходящо съдействие и помощ по време на наказателното производство. За тази цел законният представител на заподозряно или обвиняемо уязвимо лице (или подходящо пълнолетно лице) следва да бъде уведомено възможно най-бързо за наказателното производство срещу уязвимото лице, за характера на обвинението, процесуалните права и възможните средства за правна защита. Законният представител или подходящото пълнолетно лице следва да бъде уведомено възможно най-бързо за извършеното задържане и следва да му се предостави информация за основанията за него, освен ако това противоречи на висшите интереси на уязвимото лице.
- (11) Лицата, признати за особено уязвими, не са в състояние да следят и разбират наказателното производство. За да се гарантира съблюдаването на правата им на справедлив съдебен процес, те следва да не могат да се отказват от правото си на адвокат.
- (12) За да се гарантира личната неприкосновеност на уязвимите лица, които са задържани, те следва да имат достъп до медицински преглед, при който да се оценяват общото им състояние и пригодността на евентуалните мерки, взети по отношение на тях, предвид състоянието им.
- (13) Уязвимите лица невинаги са в състояние да разберат съдържанието на полицейските разпити, на които са подложени. За да се избегне оспорване на казаното по време на разпита и съответно ненужното му повтаряне, на разпитите следва да се прави аудио-визуален запис.
- (14) В зависимост от конкретните обстоятелства по делото уязвимостта не следва да възпрепятства достъпа на заподозрения или обвиняемия до веществените доказателства по съответното наказателно дело, с които разполагат компетентните органи, при упражняването на процесуалните му права и с оглед на правото на ефективни правни средства за защита.
- (15) Настоящата препоръка се прилага спрямо уязвимите лица, които са обект на процедура по предаване съгласно Рамково решение 2002/584/ПВР на Съвета (6) (производство по европейската заповед за арест). Компетентните органи в изпълняващата държава членка следва да прилагат специалните процесуални права от настоящата препоръка спрямо производствата по европейска заповед за арест.
- (16) Съдържашите се в настоящата препоръка позовавания на подходящи мерки за осигуряване на ефективен достъп до правосъдие за хората с увреждания следва да се тълкуват в контекста на целите, заложи

в Конвенцията на ООН от 2006 г. за правата на хората с увреждания, и по-специално в член 13 от нея.

- (17) За да се гарантира, че специалистите, които са в контакт с уязвими лица, са запознати със специфичните им потребности, те следва да преминават подходящо обучение.
- (18) Настоящата препоръка зачита основните права и спазва принципите, признати в Хартата на основните права на Европейския съюз. По-специално с настоящата препоръка се цели утвърждаването на правото на свобода, правото на справедлив съдебен процес и правото на защита.
- (19) Държавите членки следва да информират Комисията за предприетите последващи действия по настоящата препоръка в рамките на 36 месеца от нотифицирането ѝ. Въз основа на тази информация Комисията следва да наблюдава и оценява мерките, предприети от държавите членки,

ПРЕПОРЪЧВА:

РАЗДЕЛ 1

ПРЕДМЕТ И ПРИЛОЖНО ПОЛЕ

1. С настоящата препоръка държавите членки се призовават да укрепят някои процесуални права на уязвимите лица, които са заподозрени или обвиняеми по наказателно производство, и на уязвимите лица, по отношение на които има производство по европейска заповед за арест.
2. Специалните процесуални права на уязвимите лица следва да се прилагат от момента, в който те бъдат заподозрени в извършването на престъпление. Тези права следва да се прилагат до приключване на производството.
3. Уязвимите лица следва да участват в упражняването на процесуалните права съобразно висшите си интереси, като се взема предвид способността им да разбират и ефективно да участват в производството.

РАЗДЕЛ 2

УСТАНОВЯВАНЕ НА СТАТУТ НА УЯЗВИМО ЛИЦЕ

4. Статутът на лицето като уязвимо следва да бъде установен и признат възможно най-бързо. Държавите членки следва да гарантират, че всички компетентни органи могат да поискат извършването на медицински преглед от независим специалист с цел установяване на статута на уязвимите лица и определяне на степента им на уязвимост и специфичните им нужди. Този специалист може да дава обоснова-но становище относно това доколко предприетите или планираните спрямо уязвимото лице мерки са подходящи.

РАЗДЕЛ 3

ПРАВА НА УЯЗВИМИТЕ ЛИЦА

Недискриминация

5. При упражняването на процесуалните права по настоящата препоръка уязвимите лица следва да не бъдат подлагани на каквато и да било дискриминация, произтичаща от националното право.
6. Процесуалните права, предоставени на уязвимите лица, следва да бъдат зачитани по време на цялото наказателно производство, като се вземат предвид естеството и степента на уязвимост на лицата.

Презумпция за уязвимост

7. Държавите членки следва да въведат презумпция за уязвимост, по-специално по отношение на лица с тежки психологични, умствени, физически или сетивни увреждания, психични заболявания или когнитивни разстройства, които им пречат да разбират и да участват ефективно в производството.

Право на информация

8. Хората с увреждания следва да получават при поискване информация за процесуалните си права във формат, достъпен за тях.
9. Уязвимото лице и, ако е необходимо, неговият законен представител или подходящо пълнолетно лице следва да бъдат информирани за специалните процесуални права по настоящата препоръка, и по-специално за онези, които се отнасят до правото на информация, правото на медицинска помощ, правото на адвокат, зачитането на неприкосновеността на личния живот и, ако е приложимо, правата, свързани с предварителното задържане.

10. Законният представител или подходящ пълнолетен, определен от уязвимото лице или от компетентните органи да помага на това лице, следва да присъства в полицейското управление и по време на съдебните заседания.

Право на достъп до адвокат

11. Ако уязвимото лице не е в състояние да разбира и следва производството, то следва да не може да се откаже от правото си на достъп до адвокат съгласно Директива 2013/48/ЕС.

Право на медицинска помощ

12. Ако са задържани, уязвимите лица следва да имат достъп до системна и редовна медицинска помощ по време на цялото наказателно производство.

Записване на разпитите

13. За всички разпити на уязвимите лица във фазата на досъдебното разследване следва да се изготвят аудио-визуални записи.

Задържане

14. Държавите членки следва да направят всичко необходимо, за да гарантират, че задържането на уязвими лица, преди те да бъдат осъдени, е крайна мярка и че тя е пропорционална и се изпълнява при условия, съобразени с потребностите на уязвимото лице. Следва да се вземат подходящи мерки, за да се гарантира, че по време на задържането уязвимите лица имат достъп до приемливи помещения, които отчитат специфичните им потребности.

Неприкосновеност на личния живот

15. Компетентните органи следва да вземат подходящи мерки за защита по време на наказателното производство на неприкосновеността на личния живот, личната неприкосновеност и личните данни на уязвимите лица, включително медицинските данни.

Производства по европейска заповед за арест

16. Изпълняващата държава членка следва да гарантира, че при арестуването им уязвимите лица, по отношение на които има производство по европейска заповед за арест, се ползват със специалните процесуални права по настоящата препоръка.

Обучение

17. Полицейските служители и правоприлагащите и съдебните органи, които имат правомощия по наказателни производства, образувани срещу уязвими лица, следва да преминават специално обучение.

РАЗДЕЛ 4

МОНИТОРИНГ

18. Държавите членки следва да уведомят Комисията за мерките, които са предприели с цел привеждане в действие на настоящата препоръка в срок до 36 месеца след нотифицирането ѝ.

РАЗДЕЛ 5

ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ РАЗПОРЕДБИ

19. Адресати на настоящата препоръка са държавите членки.

Съставено в Брюксел на 27 ноември 2013 г.

За Комисията

Viviane REDING

Заместник-председател

ПРИЛОЖЕНИЕ V:**Преглед на данните от теренните изследвания**

Интервюта с експерти			
Австрия	Номер на интервюто	Експертът е представител на	Дата на провеждане
	Интервю № 1	Съдебната власт	25.10.2016
	Интервю № 2	Адвокат	09.11.2016
	Интервю № 3	Прокуратурата	29.11.2016
	Интервю № 4	НПО	14.12.2016
	Интервю № 5	Полицията	21.02.2017

Интервюта със засегнати лица		
Австрия	Номер на интервюто	Дата на провеждане
	Засегнато лице 1	06.12.2016
	Засегнато лице 2	12.12.2016
	Засегнато лице 3	14.12.2016
	Засегнато лице 4	20.12.2016
	Засегнато лице 5	12.01.2017
	Засегнато лице 6	30.01.2017
	Засегнато лице 7	30.01.2017
	Засегнато лице 8	30.01.2017
	Засегнато лице 9	30.01.2017
	Засегнато лице 10	30.01.2017
	Засегнато лице 11	24.02.2017
	Засегнато лице 12	24.02.2017
	Засегнато лице 13	17.03.2017
	Засегнато лице 14	16.05.2017
	Засегнато лице 15	01.08.2017

Консултации с експерти

Австрия	Номер на интервюто	Експертът е представител на	Дата на провеждане
	Интервю № 1	НПО	15.07.2016
	Интервю № 2	НПО	20.07.2016
	Интервю № 3	НПО	13.10.2016
	Интервю № 4	Правен експерт	28.10.2016
	Интервю № 5	Правен експерт	07.11.2016
	Интервю № 6	НПО	08.11.2016
	Интервю № 7	Правен експерт	18.11.2016
	Интервю № 8	Правен експерт	10.01.2017
	Интервю № 9	Управител на затвор/арест	30.01.2017
	Интервю № 10	Прокуратурата	28.02.2017

Интервюта с експерти

България	Номер на интервюто	Експертът е представител на	Дата на провеждане
	Интервю № 1	Съдебната власт	11.12.2016
	Интервю № 2	Адвокат	15.12.2016
	Интервю № 3	Психиатър	19.01.2017
	Интервю № 4	Психолог	5.03.2017

Интервюта със засегнати лица

България	Номер на интервюто	Дата на провеждане
	Засегнато лице 1	23.11.2016
	Засегнато лице 2	28.11.2016
	Засегнато лице 3	23.11.2016
	Засегнато лице 4	23.11.2016
	Засегнато лице 5	4.11.2016
	Засегнато лице 6	29.11.2016

Интервюта със засегнати лица

България	Номер на интервюто	Дата на провеждане
	Засегнато лице 7	4.11.2016
	Засегнато лице 8	4.11.2016
	Засегнато лице 9	28.11.2016
	Засегнато лице 10	15.11.2016
	Засегнато лице 11	15.11.2016
	Засегнато лице 12	7.11.2016
	Засегнато лице 13	7.11.2016
	Засегнато лице 14	24.11.2016
	Засегнато лице 15	7.11.2016
	Засегнато лице 16	24.11.2016

Интервюта с експерти

Чешка република	Номер на интервюто	Експертът е представител на	Дата на провеждане
	Интервю № 1 Психолог в затвор	Здравната система	10.12.2016
	Интервю № 2 Съдия № 1	Съдебната система	12.12.2016
	Интервю № 3 Прокурор № 3	Прокуратурата	15.12.2016
	Интервю № 4 Психиатър	Здравната система	20.12.2016
	Интервю № 5 Прокурор № 1	Прокуратурата	5.1.2017
	Интервю № 6 Полицейски служител 1а	Полицията	9.1.2017
	Интервю № 7 Полицейски служител 1б	Полицията	9.1.2017
	Интервю № 8 Полицейски служител 1в	Полицията	9.1.2017
	Интервю № 9 Прокурор № 2	Прокуратурата	9.1.2017
	Интервю № 10 Полицейски психолог	Полицията	12.1.2017
	Интервю № 11 Полицейски служител 2	Полицията	18.1.2017
	Интервю № 12 Съдия № 2	Съдебната система	4.1.2017
	Интервю № 13 НПО № 1	НПО	22.12.2016

Интервюта със засегнати лица

Чешка република	Номер на интервюто	Дата на провеждане
	Засегнато лице 1	20.12.2016
	Засегнато лице 2	25.1.2017
	Засегнато лице 3	25.1.2017

Интервюта с експерти

Литва	Номер на интервюто	Експертът е	Дата на провеждане
	Интервю № 1	Учен, адвокат	01.05.2017
	Интервю № 2	Активист от НПО, адвокат	01.10.2017
	Интервю № 3	Директор на следствен арест	01.11.2017
	Интервю № 4	Прокурор	01.11.2017
	Интервю № 5	Следовател	01.16.2017

Интервюта със засегнати лица

Литва	Номер на интервюто	Дата на провеждане
	Засегнато лице 1	16.12.2016
	Засегнато лице 2	16.12.2016
	Засегнато лице 3	19.12.2016
	Засегнато лице 4	19.12.2016
	Засегнато лице 5	21.12.2016
	Засегнато лице 6	22.12.2016
	Засегнато лице 7	02.01.2017
	Засегнато лице 8	04.01.2017
	Засегнато лице 9	09.01.2017
	Засегнато лице 10	10.01.2017
	Засегнато лице 11	12.01.2017
	Засегнато лице 12	16.01.2017
	Засегнато лице 12	17.01.2017
	Засегнато лице 14	18.01.2017
	Засегнато лице 15	18.01.2017

Интервюта с експерти

Словения	Номер на интервюто	Експертът е представител на	Дата на провеждане
	Интервю № 1	Съдебната власт	20.3.2017
	Интервю № 2	Адвокат	20.3.2017
	Интервю № 3	Полицията	31.3.2017
	Интервю № 4	Прокуратурата	11.4.2017
	Интервю № 5	Психиатър/вещо лице	13.4.2017

**Интервюта
със засегнати лица**

Словения	Номер на интервюто	Дата на провеждане
	Засегнато лице 1	19.1.2017
	Засегнато лице 2	19.1.2017
	Засегнато лице 3	19.1.2017
	Засегнато лице 4	24.1.2017
	Засегнато лице 5	24.1.2017
	Засегнато лице 6	26.1.2017
	Засегнато лице 7	26.1.2017
	Засегнато лице 8	31.1.2017
	Засегнато лице 9	7.2.2017
	Засегнато лице 10	7.2.2017
	Засегнато лице 11	7.2.2017
	Засегнато лице 12	7.2.2017
	Засегнато лице 13	5.5.2017

БЕЛЕЖКИ

- 1 Вербеке, П.; Вермаулен, Г.; Майсман, М.; Вандер Бекен, Т., Защита на правото на справедлив процес на обвиняеми/подсъдими с психични разстройства в наказателното производство: Проучване на необходимостта от действие от ЕС (Verbeke, P.; Vermeulen, G.; Meysman, M.; Vander Beken, T., Protecting the fair trial rights of mentally disordered defendants in criminal proceedings: Exploring the need for further EU action), *Int J Law Psychiatry*. 2015 Jul-Aug; 41:67-75, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25907825> (последно посетено на 16 април 2018), стр. 69.
- 2 Общо събрание на ООН, Междинен доклад на специалния докладчик към Съвета на ООН по правата на човека за изтезанията и друго жестоко, нечовешко и унижително отнасяне или наказание. (Manfred Nowak on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, A/63/175, (28.07.2008)), www.un.org/disabilities/images/A.63.175.doc), параграф 38.
- 3 Препоръка на Европейската комисия относно процесуалните гаранции за уязвими лица, които са заподозрени или обвиняеми в наказателно производство, C (2013) 8178/2, (27 ноември 2013 г.). <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2013/BG/3-2013-8178-BG-F1-1.PDF>. Препоръката е част от Пътната карта за укрепване на процесуалните права на заподозрени или обвиняеми лица. Виж Съвет на Европейския съюз, Пътна карта за укрепване на процесуалните права на заподозрени или обвиняеми лица в наказателното производство, OJ2009/C 295/01 (30.11.2009), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AC%3A2009%3A295%3ATOC>;
Европейски съвет, Стокхолмска програма – Отворена и сигурна Европа, служеща на и защитаваща гражданите (European Council, The Stockholm Programme – An open and secure Europe serving and protecting citizens), OJ 2010/C 115/01 (04.05.2010), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2010:115:FULL&from=ES>.
- 4 Препоръка на Европейската комисия относно процесуалните гаранции за уязвими лица, които са заподозрени или обвиняеми лица в наказателното производство, C (2013) 8178/2, (27 ноември 2013), съображение 1.
- 5 За пълнолетни се считат всички лица на възраст между 18/19 и 65 години. Тази дефиниция следва дефиницията на ООН за лица с психични и интелектуални увреждания. За лицата над 65 години се счита, че са потенциално уязвими поради възрастта си и затова спадат към друга група уязвими лица. Децата са обхванати от Директива 2016/800/EU относно процесуалните гаранции за деца, заподозрени или обвиняеми в наказателно производство (Directive 2016/800/EU on procedural safeguards for children suspected or accused in criminal proceedings) и следователно не са обект на изследванията по този проект.
- 6 Първото дело относно ефективно участие беше делото “Станфорд”. ЕСПЧ, Станфорд срещу Великобритания, 11 Април, 1994 г. (ECtHR, Stanford vs the UK (11 April 1994)).

- 7 ЕСПЧ, T vs the UK; V vs the UK (Обединено решение 16.12.1999), параграф 88.
- 8 ЕСПЧ, S.C. vs the UK (15 June 2004), параграф 29. Гореупомнатите дела се отнасят за деца, но аргументите на съдилищата са общи по природа и така са приложими и за възрастни. Правна комисия, Документ от консултация 197, негодност за пледиране, 2010, параграф. 2.95.
- 9 Европейска комисия, Оценка на въздействието на предложението за директива на Европейския парламент и на Съвета относно процесуалните гаранции за деца, заподозрени или обвиняеми в наказателното производство. (European Commission, Impact Assessment on the Proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on procedural safeguards for children suspected or accused in criminal proceedings, Brussels, 27.11.2013, SWD(2013) 480 final, стр. 25.
- 10 ООН: Конвенция за правата на хората с увреждания. Член 1 – Цел <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>.
- 11 Организация People First: <http://peoplefirsttd.com/>.
- 12 ООН: Конвенция за правата на хората с увреждания. Преамбюл, Д.
- 13 Световната мрежа на потребителите на психиатрични услуги и на преминалите психиатрично лечение (World Network of Users and Survivors of Psychiatry), Психосоциални увреждания, http://www.wnusp.net/documents/2012/Psychosocial_disability.docx.
- 14 Световната мрежа на потребителите на психиатрични услуги и на преминалите психиатрично лечение (World Network of Users and Survivors of Psychiatry), Психосоциални увреждания, http://www.wnusp.net/documents/2012/Psychosocial_disability.docx.
- 15 Академия по сигурността към Федералното министерство на вътрешните работи на Република Австрия (SIAK), Учебна програма за основен курс, 2012 (Curriculum for basic training, (2012); AT_Federal Ministry of Internal Affairs, http://www.polizei.gv.at/lpd_docs/940.pdf, особено стр. 13, 41; Австрия_интервю с експерт_5.
- 16 Словения_интервю с експерт № 2.
- 17 Чешка република, Становище на главния прокурор, 5.09.2014 г., на разположение на: <http://www.bulletin-advokacie.cz/nejvyssi-statni?browser=mobi>. Насоките са под форма на препоръки. Няма формален механизъм.
- 18 Словения, Основни констатации, стр.10.

- 19 Европейски правила за затворите, Минимални стандарти на ООН за третиране на лишените от свобода (UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners).
- 20 Австрия, Дж. Понт и Р. Ул, Ръководство за лекари в затворите. Виена, 2016. (J. Pont und R. Wool, Ein Leitfaden für den Gefängnisarzt – Richtlinien für Ärzte, die Gefangene betreuen. Vienna, 2016), <http://docplayer.org/8172576-Ein-leitfaden-fuer-den-gefaengnisarzt.html>, стр. 29-31.
- 21 Това важи за всички видове официален отказ от законно право и не засяга само заподозрени с психосоциални увреждания.
- 22 Словения, Министерство на вътрешните работи, Ръководство за полицейски служители за задържане в полицейско управление. Република Словения, Любляна, 2011. (Ministry of the Interior, Republic of Slovenia, Ljubljana, Police Handbook on Implementation of Police Custody, Ljubljana, (2011).)
- 23 Австрия, интервю с експерт № 5.
- 24 Словения, Наказателнопроцесуален закон, чл. 148.а.
- 25 Тези права се състоят в следното: заподозреният не е длъжен по закон да дава показания или да отговаря на въпроси; ако възнамерява да се защитава сам по делото, той не е длъжен да уличава себе си или друго лице или да се признава виновен; той има право на адвокат по свой избор, който да присъства на разпита му; всяко негово изявление може да бъде използвано срещу него в съда.
- 26 Съвет на Европа, Препоръка Rec (2006)2 на Комитета на министрите към държавите членки относно Европейските правила за затворите (Recommendation Rec (2006)2 of the Committee of Ministers to Member States on the European Prison Rules); ЕСПЧ, Справка – Условия в местата за задържане и отношение към лишените от свобода (януари, 2018). (Detention conditions and treatment of prisoners (January 2018)). Ревизирани минимални стандарти на ООН за третиране на лишените от свобода (Правилата на Нелсън Мандела), 2015 (Revised UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules) 2015).
- 27 Пак там.
- 28 Пак там.
- 29 Австрия, интервю със засегнато лице № 5.
- 30 Австрия, интервю със засегнато лице № 9.
- 31 Австрия, интервю със засегнато лице № 7.

-
- 32 Препоръка на Европейската комисия за процесуалните гаранции за уязвими лица, които са заподозрени или обвиняеми лица в наказателното производство, С (2013) 8178/2. (EC Recommendation on Procedural Safeguards for Vulnerable Persons Suspected or Accused in Criminal Proceedings C (2013) 8178/2).
  - 33 Препоръка на Европейската комисия за процесуалните гаранции за уязвими лица, които са заподозрени или обвиняеми лица в наказателното производство, С (2013) 8178/2, съображение 9.
  - 34 Австрия, интервю с експерт №1 (25 октомври 2016).
  - 35 Нюстарт. Концепция за пилотен проект, наречен "Конференции на социалните мрежи", със засегнати лица. Виена, 2015 (Neustart, Concept for a pilot project called „Sozialnetz-Konferenz“ with beneficiaries, Wien, 2015), достъпен на https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erlaesse/ERL_07_000_20150320_BMJ_S638_022_0001_IV_1_2015/Beilage_A_-_Konzept_Sozialnetz-Konferenz_NEUSTART.pdf.
-

Бележки .....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Бележки .....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

